

letnik V
številka

7

**jezik
in
slovstvo**

1959/1960

Jezik in slovstvo

Letnik V, številka 7

Ljubljana, 15. aprila 1960

List izhaja od oktobra do maja vsakega 15. v mesecu (osem številk)

Izdaja ga Slavistično društvo v Ljubljani

Tiska Časopisno podjetje »Celjski tisk« v Celju

Uprava je pri Mladinski knjigi v Ljubljani

Opremila inž. arh. Jakica Accetto

Ureja dr. Joža Mahnič (Ljubljana, Česnikova 28) z uredniškim odborom

Rokopise in dopise pošiljajte na njegov naslov

Naročila in vplačila sprejema založba »Mladinska knjiga« v Ljubljani,

Tomšičeva 2, poštni predal 36, telefon 21-593,

tekoči račun pri Komunalni banki v Ljubljani,

štev. 600-70/1-67

Letna naročnina 650 din, polletna 325, posamezna številka 100 din;

za dijake, ki dobivajo list pri poverjeniku, 500 din;

za tujino celoletna naročnina 1000 din

Vsebina sedme številke

- Franček Šafar* Pisatelj Ivan Potrč 193
Jože Toporišič O aspektnih premenah v slovenskem knjižnem jeziku 198
France Bezlaj Vas in selo v slovenski onomastiki 204
Franc Zadavec Kranjčev roman Do zadnjih meja 207

Zapiski

- Ludvik Mrzel* Srečko Kosovel in Mladina 211
Martina Orožen Nekaj zanimivosti iz jezika rudarjev 219
Viktor Smolej Zapiski in opombe 222
L. Legiša Od Primca do Levstika 223
Jakob Šolar Kazalni ali osebni zaimek 224

PISATELJ IVAN POTRČ

Ivan Potrč ni imel lahke poti ne v življenje in ne v literaturo. Z neko njemu lastno kmečko trmo in zagrizenostjo je vsemu navkljub ostal zvest samemu sebi, zaupal v svojo ustvarjalno moč in ideje, ki jih je oznanjal kot človek in pisatelj, in — zmagal: danes velja za enega naših najvidnejših pisateljev. Najvidnejših prav zato, ker je v svojih delih, že od prve črtice dalje, s pošteno odkritosrčnostjo razkrival življenje svojih ljudi, do tedaj neznanih v naši književnosti. Tako je obogatil kmečko pripovedništvo in dramatiko pri nas z novo vsebino in z novimi človeškimi podobami.

Življenje. Rodil se je kot kmečki sin 1. januarja 1913 v Štukih, dobre pol ure severozahodno od Ptuja po cesti proti Vurberku. V bližnje mesto je hodil v osnovno šolo in nato v gimnazijo, da bi postal, kakor so želeli doma, »gospod«. Vendar se je pot bistrega, a v resnično življenje na tem svetu uprtega študenta že zgodaj usmerila drugam. Revščina in krivica tam okoli in v bližnjih Halozah sta mlade ljudi opozarjali, da v življenju ni vse v redu. Tako so si razgibani in revolucionarno razpoloženi dijaki ptujske gimnazije ustanovili literarno družino ter v tem okviru prirejali literarne sestanke, študirali socialno vprašanje, med drugim tudi Kerenčičeve in Žgečeve študije o gospodarskih in družbenih vprašanjih Slovenskih goric in Haloz, in proti koncu šolskega leta 1931/32 začeli izdajati s strojem pisan in nato šapirografiran list Rast; urejal ga je Ivan Bratko, med najagilnejšimi sodelavci pa je bil ravno Ivan Potrč. Na duhovno oblikovanje mladih revolucionarjev sta vplivala napredni profesor na ptujski gimnaziji dr. Franjo Žgeč in dr. Jože Potrč, že takrat znan komunist in zdravnik v bližnjih Janežovcih, ljudski zdravnik v pravem pomenu besede.

Zatorej so prvi koraki v slovstvenem delovanju Ivana Potrča vodili v socialno problematiko. V Rasti je objavljajal predvsem prozo, pesmi ni rad dajal od sebe. Kmalu je prodril tudi v javnost: že leta 1933 mu je sourednik Ljubljanskega zvona Tone Seliškar objavil novelo Kopači, naslednje leto pa je prinesla odlomek novele Kočarji Kreftova Književnost.

Toda delovni program literarne družine se je čedalje bolj razraščal v političnoagitacijsko smer. In posledica: mladi »prevratnik« je moral z nekaterimi somišljeniki nekaj mesecev pred maturo (januarja 1934) iz gimnazije in je bil nato malodane celo leto zaprt v Ljubljani. Ko je bil izpuščen, se je zadrževal nekaj časa doma, nato pa brez pravega zaslužka težko živel v Celju, Rušah in Mariboru; tu je bil najprej tajnik Umetniškega kluba in šele 1938 je dobil stalno službo časnikarja pri mariborskem Večerniku. Leta 1940/41 je služil bivošo jugoslovansko vojsko.

Kljub preganjanju je tiste čase precej pisal. Zaradi cenzure se je včasih zatekal k paraboli (Kitajske novele v Obzorjih). Tudi nekaj pesmi je pod psevdonimom Juraj Tjoš izšlo v Obzorjih, nekaj pa tudi v Ženskem svetu; v Rušah je nastala tudi njegova Himna ruških delavcev. Poleg tega je tu zasnoval daljši roman Koča Lovrenca Trobentarja iz življenja ruških delavcev, a mu je služenje vojaškega roka delo preprečilo. Dve poglavji romana, ki sta izšli v Ljubljanskem zvonu, Prekleta zemlja in Sveti zakon, pričata, da se je resno ukvarjal s pisateljivanjem.

Po razpadu jugoslovanske kraljevske vojske aprila leta 1941 se je vrnil iz Makedonije ter se skrival pred Nemci doma in na Koroškem. Organiziral je ilegalno delo proti okupatorju, dokler ga niso poleti v Mariboru prijeli in poslali v taborišče Mauthausen. Spomladi leta 1942 je ves bolan prišel v Gradec, od koder pa je kmalu spet moral bežati. Z ilegalnim delom tudi zdaj ni prenehal; imel je zveze s Koroško in s Pohorjem in v Mariboru za las ušel smrti. Slednjič se je konec leta 1943 umaknil na osvobojeno ozemlje, najprej na Gorenjsko, kjer je delal v agitacijsko-propagandni službi, potlej pa ga je CK KPS poklical na Dolenjsko za urednika Ljudske pravice. Vse leto 1945 je delal v Beogradu kot dopisnik Borbe. V začetku 1946 je prišel v Ljubljano in prevzel uredništvo Ljudske pravice, od leta 1947 pa je glavni urednik pri Mladinski knjigi.

Vsa povojna leta je zelo aktiven tudi v javnem življenju: je republiški ljudski poslanec, bil pa je tudi predsednik Društva slovenskih književnikov.

Potrč pripovednik. Prav od svojih prvih literarnih poskusov tiči Potrč z vsem svojim bistvom globoko v domači zemlji. Obravnava socialno problematiko življenja v rojstnem kraju, se pravi na južnih obronkih Slovenskih goric, ki se prav pri Ptuju izgublja v Dravsko polje, ali pa v krajih pod Pohorjem. Pri svojem časnikarskem delu pred vojno — pisal je poročila za sodno kroniko — je, oborožen z naprednim gledanjem, spoznaval »vso revščino kočarjev in globoko propadanje duševnega življenja naših kmetov, ki so mu še vedno vzdajali avreolo idealiziranega položaja v romantični in zlagani patriarhalnosti«. Hote se je potemtakem odmaknil od takrat še vedno normativne večerniške povesti s prikazovanjem kmečke idile in prisluhnil utripu resničnega življenja okrog sebe.

Take so njegove črtice, povesti in novele, ki jih je sprva objavljaval večinoma v Obzorjih, Ljubljanskem zvonu in drugod, leta 1946 pa izdal v izboru *Kočarji in druge povesti*, in tudi prvi večji tekst *Sin*, povest, ki je leta 1937 izšla pri Vodnikovi družbi.

Knjiga *Kočarji in druge povesti* vsebuje štirinajst po vsebini in po načinu pripovedovanja razgibanih zgodb o malih ljudeh: kočarjih, viničarjih, hlapcih in deklah, težakih in pastirjih, kmečkih proletarcih in polproletarcih, z vso njihovo revščino, stradanjem, krivicami in trpljenjem. To je življenje kočarske žene s kopicjo otrok, ki niso nikoli siti, ker jih majhna krpa zemlje ne more prerediti, dekle, ki »ne sme pogledati za fantom«, ker ji krivični svet to brani, moža, ki gara in se muči v mestu za družino, pa se ogoljufan in razočaran vrne domov, hlapčka, ki ga gospodar pretepa do smrti, da otrok obupa nad življenjem in se obesí. V nekaj povestih nas pisatelj popelje pod Pohorje med žagarje, ki navzlic vsakdanjemu trdemu delu bedno životarijo, prikaže nam človeka, kako je za nekaj dinarjev pripravljen ovaditi vsakogar, »ki je proti državi«, in ga celo ubiti. Ob vseh teh trpinih in garačih pisatelj razkriva svet, v katerem »mora biti siromak ponižen«, saj je vse življenje tako urejeno, da uklanja male ljudi izkoriščevalskemu redu: siromake v cerkvi strašijo s hudičem, v mestu s policijo, doma pa z žandarji in rubežem.

Povest *Sin* pa je pretresljiva povest o kmečkem otroku Karleku. Za geslo si je pisatelj postavil besede Maksima Gorkega: »Pisatelj mora aktivno sovražiti vse, kar človeka od zunaj ali od znotraj tlači, vse, kar ovira njegov svobodni razvoj in njegovo rast.« Karlek ne okuša ljubezni ne od matere, ki se je kot kočarska hči poročila s postarnim kmetom, v upanju pač, da »ga bo kmalu pobralo«, in ne od očeta, ki se sploh ne zmeni zanj. Vsi ga samo

pretepajo, strašijo s cigani in podnevi samega zapirajo v hišo, le vaški revež je dober z njim. V šoli Karlek prav tako večkrat okuša učiteljevo palico in hudobijo sošolcev pa še denarja za zvezke in knjige nima. In še toliko drugih ponižanj in grenkih razočaranj. Med vojno konča šolanje, doraste v fanta, se postavlja s prvo cigareto, gre z materjo na božjo pot, zve za njeno zapravljeno mladost, se udeležuje fantovskih preteпов in začne vasovati. Po očetovi smrti krepko prime za delo, ker bo kmalu prevzel domačijo. Poroči se, z ženino doto poplača dolgove. In spet trdo garanje; on išče utehe v vinu, ona pozabi na dekliške sanje o srečnem in lepem življenju.

V teh nadvse mračnih in trpkih zgodbah zajema pisatelj predvsem zunanje življenje svojih ljudi in ob tem s preprosto in jasno besedo slika socialno-ekonomske in moralne razmere v štajerski vasi med prvo svetovno vojno in v kapitalistični Jugoslaviji. Ljudje so žrtve razmer, ki jim ne dajo zaživeti človeka vredno življenje, jim maličijo srce in značaj ter zastrupljajo odnose med njimi, da se pretepajo, sovražijo in celo ubijajo. Vse te povesti so nastale iz pisateljeve gorke ljubezni do trpečih. Hkrati pa so žgoča kritika kapitalističnega reda na podeželju z njegovimi predstavniki in varuhi: župani, žandarji, financarji in duhovščino, ter izzvene v najstrastnejšo obsodbo privatne lastnine in so nepomirljiv protest zoper vse, kar take krivice poraja in dopušča.

Vendar se včasih, sprva resda nekam nedoločno in neprepričljivo, preblisne v njih tudi upanje, da bo nekoč bolje. V zadnji povesti iz Kočarjev, napisani leta 1946 na partizansko temo, pisatelj nakaže, da se bo naš človek, ker je stopil v boj, tudi razredno zavedel. »E, zdaj sodimo mi kočarji in viničarji, zdaj smo sodniki mi!« pravi partizanski brodnik.

Velika vera in pričakovanja pisatelja ter njegovih viničarjev in kočarjev so se uresničila z zmago naše revolucije: latentne sile so se sprostile v naših ljudeh, da so začeli uresničevati tisto, kar so prej le nejasno slutili v razbičani duši, da bi moralo priti. Zato pisatelj zdaj z že bolj umirjenim pogledom spremlja njih življenje in z zavzetostjo odkriva v svojih, prej pasivnih in apatičnih trpinih ustvarjalno moč in voljo — obete svetlejše prihodnosti.

A kako stežka in boleče so si ponekod, zlasti na podeželju, utirale pot nove oblike življenja, ki jih je terjal socialistični razvoj, je pokazal v delu *Svet na Kajžarju* (1948). V tej noveli ali povesti, kakor jo pisatelj sam imenuje, si viničarji in kočarji iz vzhodnih delov Slovenskih goric, prejšnji hlapci nemških gospodarjev ter najemni delavci domačih in tujih izkoriščevalcev, sami začenjajo krojiti življenje v skladu s svojimi potrebami in koristmi.

Pripoved se razveže ob vprašanju: kdo bo predsednik vinogradniške zadruge in kdo bo prišel v njen odbor. Vsi, viničarji in politični ljudje na okraju s sekretarjem vred, imajo v mislih Vračka, ki se je že pred vojno družil z revolucionarnim študentom Kerenčičem. Resda je to krhek in nebogljen človek in je bilo v njem več zanesenjaka kakor pravega kmečkega proletarca, kadar je ljudem pripovedoval, kako na Kajžarju nekoč ne bo več gospode, pač pa bodo viničarji sami svoji gospodarji, a je vseskozi poštenjak. Nasprotniki ljudske volje, razlaščeni veleposestniki, bi v zadrugo radi vrinili svoje ljudi. Ob tem se znajde Vračko v hudem precepu, zato se na množičnem sestanku izpove: preprost in naiven je pod Nemci nasedel lepim obljubam Hitlerjevih priganjačev, prevzel blokfirerstvo in tako izdal prijatelja Kerenčiča, ki so ga Nemci ubili. Tak ne more biti predsednik zadruge s Kerenčičevim imenom, a tudi Ritonja, »ta žandarski pes« v stari Jugoslaviji, ki si je pod

nemško okupacijo brčice »prirezoval po Hitlerjevi figuri« in čigar hčere so se vlačile z gestapovci, in drugi taki ne. Vračko si opere vest pred viničarji in tudi pred samim seboj, predsednik zadruga pa postane partizan Orešnik, odločen mož, ki se ne boji odgovornosti.

Okrog Vračka in njegovega predvsem etičnega problema pisatelj spretno naniza vrsto pozitivnih in negativnih oseb, značilnih za prve čase po vojni: Vračkovo ženo Julo, ki jo je trdo življenje naredilo osato in stvarno, okrajnega sekretarja Halugo, ki »se je pravzaprav zabil v kabinet in oslepel za vse, kar se je godilo okrog njega« in bil premalo z ljudmi, pa domišljavega geometra Klenu, praznega čvekača, ki zmerja ljudi z »reakcijo«. Nekoliko preskopo in zato premalo jasno je očitno partizan Orešnik. Na množičnem sestanku, ki pomeni vrh novele, pa zaživi glavni junak — Potrčev Kajžar, ljudstvo: prebuja se in začenja uveljavljati svojo voljo pri odločanju o svoji usodi. Zato je pisateljeva vera v delovno ljudstvo utemeljena in prepričljiva.

Z novelo Svet na Kajžarju se je pisatelju posrečila psihološko poglobljena in zato dobra sodobna novela. Spričo takih umetniških kvalitiet je zamikala filmske delavce in so na to temo posneli film Gorice.

Doslej najzrelejši sad Potrčeve ustvarjalnosti pa je vsekakor njegov roman *Na kmetih* iz leta 1954. Zasnoval ga je kmalu potem, ko je odložil Krefle. Prvotno je nameraval na podlagi resničnega dogodka, o katerem je mimogrede slišal doma, napisati novelo, a se mu je razrasla v njegov najobsesnejši tekst. O namenu svojega pisanja je sam izjavil tole: »Z delom bi rad nadaljeval Prežihovo tradicijo in pokazal, da se tudi na kmetih dogajajo težke tragedije, ki so zaradi svoje elementarnosti morda bolj pretresljive kot drugod.«

Roman je pripoved mladega osemnajstletnega kmečkega poba Hedlovega Južeka o tem, kako je zabredel v zločin. Ker mu mati po končani vojni ne mara prepustiti grunta, se spre z domačimi in odide k sosedu, k Topleku. Ta si je v želji, da bi se izognil vojski, nemški in partizanski, zacementiral črvesje in želodec in zdaj počasi hira, zato so se vse tri ženske: žena Zefa ter hčeri Hana in Tunika, razveselile mladega delavnega in krepkega pomagača. A ravno to je usodno za neizkušene fanta. Čeprav je veljala njegova prva nežna ljubezen čisto platoničnemu hrepenanju po najmlajši, Tuniki, se kmalu nepremišljeno zaplete v razmerje s staro, zdravo in življenja željno Zefo. Neko noč ju pri njuni divji ljubezni zasači stari Toplek, ki, zlomljen nad ženino nezvestobo, umre. Nič ni pomagalo pri Južeku, ne materine prošnje, naj se vrne domov, in ne svarila drugih, naj se ogiblje Toplečk, Zefa navsezadnje zanosi. In tedaj se njena starejša hči Hana zboji, da bi se mati poročila z mladim Hedlom in mu zapisala grunt; zato spodrine mater in Južek zaide v nov, še hujši vrtinec ljubezenske sle: tudi Hana pričakuje otroka. Stara Toplečka, ki je medtem rodila deklico, pa tudi ne mara popustiti pred hčerjo. Tako si mladi »bikič« zapravi domači grunt, čeprav se je Šrafela — zaradi njega je pravzaprav zapustil dom — s svojim paševanjem v vasi tako onemogočil, da je moral oditi. Ves iz sebe je Južek tisti dan, ko se omoži sestra na domačiji in ko sam dokončno spozna, da je dom zanj izgubljen. Ponoči pijan kolovrati okrog in zaide k daljnemu sosedu, kjer vidi z alkoholom zastrupljeno mutasto deklico. Ko se vrne domov, zadavi Toplečko, ker jo najde opito in ker je z žganjem napojila tudi malo. Južeka zapro, na Toplekovem ga pričakuje Hana z materinim in svojim otrokom, Tunika pa se poroči od doma.

To na prvi pogled kaj vsakdanjo fabulo je pisatelj oblikoval z veliko umetniško močjo in invencijo. Zlasti v svoje osebe se je do kraja vživel ter jih prikazal v vsej njihovi zapletenosti prepričljivo in zanesljivo.

Najbolj se je osredotočil na komplicirano duševnost glavnega junaka, nenavadno občutljivega Južeka, tembolj, ker »ga je stisnil nekje za golšo«, se pravi, ker se mu je zasmilil. Pred zavzetim bralcem polnokrvno zaživi najprej še neprebujeni fant, čigar seksualna sla pa se naglo razbesni v pravi orkan, da mu zamegli pogled na vse drugo in ga čedalje bolj nezadržno drevi v pogubo. Dalje je pisatelj živo upodobil ženske, ki so pravzaprav vzrok vse Južekove nesreče. To so narurna bitja, ki ne poznajo meja pri svojem gonu za moškim in za gruntom. Najmočneje je prikazana stara Toplečka, Zefa, gibalna sila vsega dogajanja: mlademu fantu se nastavlja, da ga slednjič do kraja zmeša in priveže nase s svojo nenasitno čutnostjo. A ko se je Južek naveliča in se speča s Hano, se prevarana obema maščuje s tem, da še trdneje sede na grunt. Tudi Hano požene Južeku v objem predvsem strast za gruntom, drugače si namreč ni mogoče razložiti nepričakovane spremembe v njenem razmerju do Južeka. Daleč od tega vrtinca strasti pa živi svoje posebno življenje najmlajša — Tunika: umakne se vase in v svojo zatajevano ljubezen do Južeka, ki se ji nazadnje vdano odpove. — Od stranskih oseb je avtor največ pozornosti posvetil oblasti željnemu na pol skrivaču na pol partizanu Štrafelu; premalo aktivna v svoji ljubezni do edinega sina pa je Južekova mati.

Odkrivanje intimnega erotičnega življenja je v tem delu najbolj pritegnilo pisatelja. Zato je ves roman obrnjen bolj navznoter kakor navzven — v družbeno dogajanje na našem podeželju koj po vojni. Vsekakor pa se je pisatelju posrečilo, da je pogledal z Južekovimi očmi ali z očmi ljudi, s katerimi je Južek živel, tudi na to: na vojno, na Nemce, na partizane, na osvoboditev, na nove pojave pri nas, kakor je zadružništvo, in še kaj, ali na vse le toliko, kolikor se je to dotaknilo preprostega kmečkega poba, ki je sicer ves tičal v svoji pogubni strasti. Tudi s tem je povečal Potrč vtis pristnosti, ki je največja odlika njegovega romana.

Pristnost in neposrednost je pisatelj stopnjeval predvsem z iznajdljivimi prijemi v kompoziciji. Ves roman je namreč pripoved v prvi osebi. Začne in zaključi jo Južekov sojetnik in ta nam razkrije razmere, v katerih je po lastnem pripovedovanju živel Hedl: opiše ljudi in obe kmetiji, Hedlovo in Toplekovo, dalje to, kako so preživeli nemško okupacijo, ko so Nemci tik pred umikom ubili Južekovega starejšega brata in požgali domačijo, in kako so zaživeli v svobodi, ko je začel doma in v vasi gospodariti Štrafela. S tem nas pisatelj spretno pripravi na razumevanje Hedlovega zločina. To glavno zgodbo pa pripoveduje Južek sam, ki v kajhi v dolgih nočeh brez spanja bolesto razglablja o vsem, kar je doživel in zagrešil. Tudi premore v Južekovi pripovedi je pisatelj premišljeno razporedil: ko se bralcu zdi, da je že tik pred razpletom dogodkov okrog Južekovega uboja, odpelje kaznilniška uprava Južeka na poljsko delo, bralec pa s sojetnikom ugiblje o koncu Južekove zgodbe. To pa je zgolj spreten prijem, ker Južek sam konča svojo pripoved.

Potrčev roman *Na kmetih* je globoko doživeto ter z izrednim občutkom za dogodke in ljudi našega časa napisano delo. To ga navzlic nekaterim ugovorom kritike glede na psihološko utemeljitev posameznih oseb uvršča med najtehtnejša dela s kmečko problematiko v našem slovstvu. Zato je po vsej pravici prineslo avtorju tudi največje priznanje pri nas — Prešernovo nagrado za književnost leta 1955.

Konec prihodnjic

O ASPEKTNIH PREMENAH V SLOVENSKEM KNJIŽNEM JEZIKU

Glagolski vid je sicer posebna odlika slovanskih jezikov, kljub temu pa se filologom in lingvistom še do danes ni posrečilo ta tako važen pojav docela razumeti, še manj pa ga zadovoljivo razložiti in prikazati. Tudi v slovenskem jeziku to in ono še ni dognano, kakor med drugim kaže tudi zanimiva razprava dr. Frana Bezlaja (Doneski k poznavanju glagolskega aspekta, Slavistična revija I (1948), zv. 3—4, str. 199—220), ki hoče »nakazati, kako globoko se v slovanskem aspektnem sistemu prepletata... distinkciji... dovršnosti in determiniranosti«, to je dovršnosti in nedovršnosti ter določenosti glagolskega dejanja glede na vse okoliščine, v katerih poteka, oziroma na glagolsko dejanje kot takšno. Ostalo pa je v slovenskem knjižnem jeziku tudi po tej razpravi še dovolj nerešenih problemov in namen sledečih vrstic je odpraviti vsaj nekatere izmed njih, posebno pa tiste, ki spravljajo v zadrego tako vestnejšega učitelja kakor tudi bistrejšega učenca. Pri tem se mi zdi potrebno pripomniti, da se zavestno lotevam predvsem praktične strani problema, kar pa ne pomeni, da se razpravljanje ne poteguje za znanstveno neoporečnost.

Naša periodična — tako bi jih lahko imenovali — obravnavanja glagolskega vida po slovenskih slovnicaх so v tem in onem potrebna spopolnitev: tako je treba natančneje določiti odnos trajnih in ponavljalnih glagolov, se dalj časa pomuditi ob glagolih z nevtraliziranim vidom (to so tako imenovani glagoli z dvema vidoma ali brezaspektni, brezvidski); pokazati je treba nadalje vpliv posameznih glagolskih oblik na temeljno vidsko podlago, spregovoriti o težjih problemih perfektivizacije s pomočjo predpon in še o tem in onem. Gotovo je, da tudi po tako opravljenem delu ne bodo izginile vse nejasnosti s področja glagolskega vida, manj jih bo pa le, in to nam bo — če nič drugega — omogočilo uspešnejši pouk po šolah.

1. Trajni in ponavljalni glagoli. Naša slovnica jih definira takole: nedovršne glagole, ki izražajo kako nepretrgano trajajoče dejanje, imenujemo trajne, tiste, ki izražajo ponavljanje kakega dejanja, pa ponavljalne; le-ti se izvajajo iz dovršnih ali pa trajnih glagolov: *leži* (trajni) — *skače* (iz skočiti), *goni* (iz gnati) (ponavljalna). — V večini primerov nam takšna določitev služi prav dobro, toda pri določenih glagolih vendarle odpove. Tako najprej pri dvojicah tipa *nesti* — *nositi*, *gnati* — *goniti*, *vesti* — *voditi*, *grebsti* — *grabiti*, *čuti* — *čuvati*, *umeti* — *umevati*, *biti* — *bivati*, *vleči* — *vlačiti*, *lesti* — *laziti*, *blesti* — *bloditi*, za katere se trdi, da so si v odnosu trajnosti proti ponavljalnosti. Primer: *nesem* (enkrat) *drva v klet* proti *nosim* (nesem večkrat) *drva v klet*. V prvem primeru gre za nepretrgano glagolsko dejanje, v drugem pa za ponavljano. Toda ako poskušamo napraviti po istem vzorcu primere za vse navedene glagolske dvojice, kaj hitro ugotovimo, da to ni mogoče. *Grebem po vrtu* in *grabim po vrtu* si namreč nista v istem odnosu kot *nesem* in *nosim drva*, kajti *grabim po vrtu* ne pomeni *večkrat grebem*. Nemara sta tudi ta dva glagola nekoč bila v istem odnosu, kot sta si še danes *nesem* in *nosim*, danes si nista več, zakaj drugi se je pomensko osamosvojil in s tem ločil od prvega; danes tudi ni ponavljalen, ampak trajen, prav kakor *grebem*. To pomensko osamosvojitvev in s tem tudi izločitev iz vidske parne povezanosti, kakor nam jo

predstavlja dvojica *nesem* — *nosim*, nam kaže tudi dvojica *biti* — *bivati*. V srbohrvaščini je *bivati* res ponavljalni par k *biti*, kot nam povesta primera *bio sam tamo* (enkrat) proti *bivao sam tamo* (večkrat), v slovenščini to ni mogoče, saj ne moremo reči *ne smeš biti nestrpen* (enkrat) proti *ne smeš bivati nestrpen* (večkrat). Nasprotje med *bil sem na morju* in *bival sem na morju* nam jasno kaže, kako se je *bivati* pomensko oddaljil od glagola *biti*, in prav tako sedaj ni več ponavljalen, ampak trajen. Isto je s *čuti* — *čuvati*: *čujem pri mrliču* pomeni toliko kot *bedim pri mrliču*, *čuvam pri mrliču* pa gotovo ne pomeni *večkrat čujem pri mrliču*. Spet imamo ob spremenjenem pomenu še trajnost, ne ponavljalnosti. Tudi pri dvojici *blesti* — *bloditi* ne gre za vidsko, temveč za pomensko razliko, kot nam pove nasprotje: *bolnik blede* (to je, govori zmešano) proti *bolnik blodi* (tava). Posebno zanimiv je še par *vleči* — *vlačiti*, ki si je res lahko v odnosu trajnosti in ponavljalnosti (*vlečem drva iz hoste* proti *vlačim drva iz hoste*), toda drugi član, to je *vlačiti*, je postal trajen v pomenu *vlačiti* kaj v čisto določenih okoliščinah, n. pr. *vlačiti za sabo* vejnato rogovilo ali brano po njivi z namenom, da se zdrobe grude.¹

2. Pri drugem članu glagolskih dvojic tipa *nesti* — *nositi* opažamo namreč nekako nestalnost, zakaj ponavljalni član (*nositi*) ima sedaj ponavljalni, sedaj trajni pomen. To nas potem, ko smo videli, kako iz takega parnega sistema izločeni član pri spremenjenem pomenu postane trajen (*grabiti*, *čuvati*, *bivati*, *vlačiti* [brano]), niti ne preseneča. Tu hočemo za primer obravnavati najprej glagol *goniti*. V stavku *kam pa goniš to živinče zdajle?* je glagol *goniš* durativen. Durativen je tudi v naslednji zvezi: *kako si pa gonil voli, da so ti stalno uhajali iz brazde?* Ali primer z glagolom *hoditi*: *zakaj pa danes hodiš tako hitro?* — *po prstih so hodili*. Ponavljalni pomen pa imajo ti glagoli v takšnih primerih: *kam pa gonite na pašo svojo živino?* — *kam pa hodiš vsako jutro?* — *koscem nosim jesti*. Nekakšno ponavljalnost oziroma dogajanje sploh, ki se ne ozira na nepretrganost glagolskega dejanja, imamo v zamorčevem odgovoru lepi Vidi: *ga dojila boš ino zibala, pestvala, mu postljo postiljala*; tu ponavljalnega pomena nima le iterativ *postiljati*, tudi durativ *dojiti*, *zibati*, *pestvati*.

Takšno, po konkretnem tekstu določeno omahovanje ponavljalnih glagolov imamo tudi pri tistih ponavljalnikih, katerih par je dovršen, to je pri

¹ Prav glagolske dvojice tipa *nesti* — *nositi* delajo lingvistom velike težave, zato jih obravnavajo še z drugačnega stališča: ne zanimajo jih glede na to, ali so trajni ali ponavljalni, temveč ali so determinirani ali indeterminirani. Prvi člani, to je *nesti*, *vleči*, *blesti*, *lesti*, *gnati*, *teči*, *valiti*, *sanjati*, *pisati*, *bolan biti*, so jim določeni glede na okoliščine, v katerih potekajo, drugi člani, to je *nositi*, *vlačiti*, *bloditi*, *laziti*, *tekati*, *valjati*, *sanjariti*, *pisariti*, *bolehati*, pa nedoločeni, omejeni na dejanje kot tako. To razločevanje pa nas prav tako večkrat ne zadovoljuje; ako nekatere take glagole postavimo v besedni kontekst, to je v živo jezikovno pojavno obliko, se moramo vprašati, zakaj bi bilo *nesem drva v klet* bolj določeno, kakor pa *nosim drva v klet*. Pri nekaterih drugih omenjenih dvojicah, ki naj ponazorujejo določenost ali nedoločenost glagolskega dejanja, pa gre spet za pomenske prenose ali razlike, ki so popolnoma očitne: razlika med *sanjati* in *sanjariti* na primer ni v določenosti ali nedoločenosti glagolskega dejanja, in to niti glede na predmet niti glede na okoliščine, v katerih se dogaja: razlika je v drugačnem osnovnem pomenu enega in drugega izraza. Tako je tudi pri dvojicah *biti bolan* in *bolehati*, *pisati* in *pisariti* in še kje.

Vse to nas nekako sili k zaključku, da se spleča o vidskih razlikah razmišljati samo pri istem osnovnem pomenu — in prav tako tudi o razlikah determiniranosti in indeterminiranosti — kajti če je pomen dveh glagolov različen, ni načeloma nič čudnega, ako je različen tudi njun vid, prav kakor ni nič čudnega niti tedaj, če je vid pri takih pomensko različnih glagolih enak.

glagolih tipa *kupiti* — *kupovati*, *priti* — *prihajati*, *postlati* — *postiljati*. Primer za njihovo trajnost: »Kaj pa ti tukaj?« — »Saj vidiš, avtomobil *kupujem*.« — »Ko bom *kupoval* vstopnico, me ne nadleguj s svojimi težavami.« — »Ravno sem *kupoval* cigarete, ko sem ga zagledal.« — »Pozno *prihajaš* danes v službo.« — »Kaj pa danes tako dolgo *postiljaš*?« Seveda bi podobne stavke lahko napravili tudi za ostale čase. Ponavljalni ali nedoločeni (glede na trajnost oziroma ponavljalnost) so ti glagoli v takih zvezah: »Moral ga bom kaznovati, neredno *prihaja* v službo.« — »*Kupoval* bom vedno pri tebi.« — »Tudi *postiljajo* mi za tisti denar.« V vseh teh primerih je poudarjena nekakšna splošnost dejanja.

3. Preden preidemo h glagolom z dvema vidoma, dovršnim in nedovršnim, se na kratko pomudimo še ob dovršnikih samih. Delimo jih, kot je znano, na trenutno, začetno in končno dovršne. Pri nekaterih glagolih se lahko kar hitro odločimo, kam gredo, pri drugih pa tudi dalj časa omahujemo. Ali so nekateri glagoli bodisi trenutno, bodisi začetno dovršni samo glede na to, v kakšni zvezi gledamo na dejanje? — Pri tem je zelo zanimivo mesto iz naše slovnice, ki ima glagol *sesti* v stavku *sedel je in vzel knjigo iz torbice* za trenutno dovršnega, glagol *leži* v stavku *Jernej je zgodaj legel in zaspal* pa za začetno dovršnega. Kako je to mogoče? V prvem primeru se na dejanje gleda popolnoma samostojno, nekako izolirano, v drugem se pa gleda nanj v zvezi z logičnim situacijskim kontekstom, namreč kot na začetek ležanja. Glagola *sesti* in *leži* pa sta sicer popolnoma enaka in sta v sredi tročlanske logične zveze: človek najprej *seda* ali *lega*, potem to dejanje izvrši, to je, *sede* ali *leže*; ko to stori, se najde v posebnem stanju, ki ga označujeta izraza *sedeti* in *ležati*. Podoben primer še za *nasedati* in *pristajati*: ladja *naseda* na pečino ali *pristaja* v pristanišču, potem *nasede* ali *pristane*, nakar je *nasedla* ali *pristala* ladja, to je v stanju nasedlosti ali pristalosti. (Tudi tu sta glagola *nasedati* in *pristajati* kot par perfektivnima *nasesti* in *pristati* trajna!) Toda vrnimo se h glagolu *sesti*. Mislim, da ga je treba imeti za trenutno dovršnega; takšen je v izoliranem položaju; v zaporedju tipa *sedati* — *sesti* je končno dovršen, v zaporedju *sesti* — *sedeti* pa začetno dovršni glagol. — Vse to se dá doseči tudi z drugačnim kontekstom. Ako rečem samo *sedel je*, je glagol trenutno dovršni, ker stavek pomeni toliko kot »nehal je stati (ležati, hoditi itd.) in začel *sedeti*«. Če rečem *pa je le sédel*, sem s tem izrazil nekakšno končno dovršnost, ker sem imel v mislih obotavljanje pri sedanju. V zvezi *že sedi* pa imamo začetno dovršnost, ker stavek izraža misel, da je kdo končno le začel *sedeti*.

4. V bistvu za isto stvar gre tudi pri dvovidskih glagolih, to je pri tistih, ki so bodisi dovršni, bodisi nedovršni. Taki glagoli pravzaprav sploh nimajo vida, prav tako kakor ga glagoli v mnogih drugih indoevropskih jezikih tudi sploh nimajo. Tudi tu se lahko govori o nevtraliziranem glagolskem vidu le pri istem stvarnem pomenu določene glagolske oblike, kajti če sta pomena različna, ni niti malo čudno, ako je različen tudi njun vid. Zato iz obravnave izključujemo primere tipa *podam mu roko* proti *klobuk se mu poda* ali štaj. *razsopal je denar* (knjiž. razsul) proti *razsopal* (zapravljal) *je denar*, ki naj bi nam ponazorovala takšno dvoličnost ali indiferentnost, kajti tu gre za različna pomena. — Prav tako so nekaj posebnega primeri, ko določen glagol spremeni svoj vid samo v posebnih časovnih okoliščinah. Tak primer se navaja v naših slovnica, ko se trajnost glagola ponazarja s primerom *pišem nalogo*, dovršnost pa s preteklim časom: »Nesrečnež, kaj si storil, si jo res tako *pisal*!« — Primere je treba obravnavati v istih časovnih okoliščinah, da tako odpadejo vse nepotrebne motnje pri primerjanju dejanj, ki se godita v dveh različnih

časovnih obdobjih. Takale bi bila ponazoritev spremembe glagolskega vida v istih časovnih obdobjih: »Ravno *sem pisal* nalogo, ko me je zmotil trušč s ceste.« Tu je glagol *pisati* nedovršen; glagolsko dejanje pisanja kot takega je v ospredju. Dovršni pomen pa ima glagol v takem stavku, kot smo ga že navedli (Nesrečnež, ali si . . .). Tu glagol *pisati* pravzaprav ne pomeni več čistega glagolskega dejanja, ampak še nekaj več; misli se: »Si res napisal tiste nemo-goče napake, da si dobil tako slabo oceno« ali kaj podobnega. Tudi tu gre za nekakšen prenesen pomen, zato se niti ne čudimo, če se je spremenil tudi glagolski vid. Tudi v stavku *takoj jutri ti bom pisal* nam ne gre za pisanje kot takšno, temveč za dejstvo, da mu bom pismeno sporočil to in ono. Ker se tukaj vid dejansko spreminja, ali bolje, ker ni identičen, seveda ne smemo biti nekako napačno zadržani in trditi, da se zdi, da preteklost dejanja v določenih okoliščinah lahko dá sicer nedovršnemu glagolu vid dovršnosti. Kot rečeno, to se nedvomno dogaja (prim. Bezlajevo opozorilo v citirani razpravi ob glagolih tipa *tekniti*), ne dogaja pa se samo v preteklosti, ampak tudi v prihodnosti. Okoliščine, v katerih se to dogaja, so z zgornjimi primeri naznačene.

Naj omenim še dialektične primere, kjer pretekli čas povzroča spremembo ponavljalnega glagola v dovršnega: Kje si pa bila? — Koscem *sem nosila* jesti (pomeni *sem zanesla jesti*). Ali: Od kod pa, od kod? — H kovaču *sem hodil*, pa zaman. Dejanje je v obeh primerih enkratno, hkrati je pa dovršno.

F. Bezlaj navaja tudi zanimive primere za kontekstualno perfektivizacijo: *Nesi ga ven, pelji ga proč*, v pomenu odnesi ga ven, odpelji ga. Primer kot *beži ven!* je prav tako dovršen, pomeni pa toliko kot *izgini!*, zatorej ni čudno, da je perfektiven. V zadnjem primeru spet vidimo oslavljen osnovni glagolski pomen, kolikor nimamo sploh samostojnega.

Tako smo končno pri glagolih, ki so zares prave vidske dvoživke. Posebno zanimiv je glagol *roditi*, ki se lahko uporablja sedaj kot dovršnik, sedaj kot nedovršnik: *rodila mu je sina* (pf.) proti *ko je rodila, je močno vpila* (ipf.). Popolnoma isto je pri prenesenem pomenu: *tista leta je pšenica dobro rodila* (ipf.) proti *tisto leto je pšenica dobro rodila* (pf., ker pomeni toliko kot obrodila). Ta glagol je torej povsem enak tujkam, ki jih lahko uporabljamo v obeh smislih: *analizirati, telefonirati*. Zanimivo je, da s prefiksacijo postanejo popolnoma nedvosmiselno dovršni: *poroditi = preanalizirati, zanalizirati*.

Zelo redki so v slovenskem knjižnem jeziku primeri, da glagol razločuje vid s pomočjo različnega naglasa, popolnoma neznani pa taki primeri le niso: glagol *premetati* ima v kontekstu »Vije, vije, Kraševce brije, Trst pometa, morje *premeta*« nedovršen pomen, dovršnik ima naglas na glagolski priponi (*premetáti*). Tako bi bilo še *zamétati — zametáti, dájo* (pf.) — *dajó* (impf.), vendar je res, da takšni glagoli težje k semantični osamosvojitvi.

5. Doslej smo obravnavali vidske premene posameznega glagola ali posameznih skupin glagolov v zvezi s posebnimi predmetnimi, pomenskimi ali situacijskimi okoliščinami, dotakniti pa se moramo še vidskih premen, katerih vzrok je v spremenjanju oblikoslovnega lika glagola, bodisi njegovega korena *rěči — rékati*) bodisi predpon (*nesti — prenesti*) in pripon (*dvigniti — dvigati*) ali pa enega in drugega (*roditi — porajati*). Tudi na tem področju stvari niso razčiščene tako, da bi zadoščale temeljnemu pedagoškemu aksiomu: določen problem boš drugim zares razložil samo takrat, če bo tebi samemu jasen. Ako tega ni, vsa metodična spretnost in zgovornost ne pomaga prav nič. Tudi tukaj vzrok za delno nejasnost tiči v dejstvu, da navadno podajamo samo primere, ki ponazarjajo vidske premene, ne povzpnejo pa se pri tem do »filozofskega«

zaključka, ki bi bogastvo pojavnih oblik skrčil do jasne formule. Tako pa kljub vsej svoji modrosti moramo večkrat le priznati, da stvari v praksi obvladamo, v teoriji pa ne. Toda prav učitelj brez le-te pri pouku slovnice ne more izhajati. Razen tega jemljemo za ponazoritev problematike navadno samo »kot sonce čiste« primere, od zapletenejših pa bežimo z izgovorom, češ da »bi nam stvar preveč obremenili«, ali pa jih razlagamo nasilno, prokrustovsko. Zaradi vsega tega naša pravila o vidskih premenah ne obvladujejo celotnega zadevnega gradiva, ampak le njegov del. Drugi razlog za nepopolnost našega obravnavanja teh pojavov tiči v nekako nedialektičnem postopku, v slovničarskem larpurlartizmu, ki se zadovoljuje s pojavom samim, ne briga pa ga dovolj njegova funkcija. Zanimamo se bolj za mehanične postopke, zato besede perfektiviziramo, ne da bi se ozirali na njihov pomen. Tako se nam večkrat zgodi, da ne ločimo pomenskih sprememb od vidskih, kar vso stvar neverjetno zapleta, hkrati pa prinaša v naša pravila odtенок nejasnosti, nedokončnosti. Tudi to ima svoje korenine v teoretski nerazvitosti, v gledanju stvari od približu, ne pa iz razdalje, ki omogoča natančen pregled. Če smo pri vsem tem včasih še metodično nesrečni, zapletemo vso zadevo do nerazrešnosti.

Dovršnike pretvarjamo v nedovršnike z drugačno pripono. Čeprav navajamo vse polno primerov tipa reči — rekati, dahniti — dihati, počiti — pokati, počiti — počivati, dati — dajati, deti — devati, se v komentarju zadovoljimo s splošno, precej abstraktno trditvijo, da so izrazna sredstva glagolskemu vidu daljšanje podstave z novimi priponami (n. pr. -a, -va, -ova) in s tem tudi sprememba glagolske pripone. Tako. Pod zgornje primere pa bi bilo treba zapisati pravzaprav kakšno takšno določno pravilo: iz dovršnikov delamo nedovršnike tako, da pripone -0-, -ni-, -i-, -e-, -a- zamenjamo z drugimi, predvsem pa z -a-, in to vedno takrat, ko ima izvorna oblika (odnosnica) pripono -0-, -ni-, -i- in -e-. Primeri: sedati — sedati, dvigniti — dvigati, posedati — posedati, poroditi — porajati. Glagoli, ki imajo pripono -a-, -e- ali pa se jim koren končuje na samoglasnik, prav tako dobijo isto pripono, vendar v premenski obliki (to je -ja-, -va-), ker bi sicer prišlo do hiata, torej: okop-a-ti = okop-a-va-ti, prebled-e-ti = prebled-e-va-ti, da-ti = da-ja-ti, de-ti = de-va-ti. Če pa poznamo funkcionalno klasifikacijo oblikoslovnih sestavin, je pravilo še preprostejše: vse pripone zamenjujemo z morfemom nedovršnosti, ki ima različne oblike; po soglasnikih nastopa v obliki -a-, po samoglasnikih pa v obliki -va- ali -ja-. Druga možnost imperfektiviziranja je tale: namesto enozložnega imperfektivizatorja, o katerem smo pravkar govorili, nastopa lahko tudi dvožložni: dovršniku dvigniti lahko napravimo nedovršnik tudi v obliki dvigovati in ne le v obliki dvigati; premisliti nam dá ali premišljati ali premišljevati, plačati dá plačevati, kupiti — kupovati. Kot vidimo, imamo tudi tu en sam morfem, katerega ena oblika se pojavlja za funkcionalno trdimi, druga za mehкими soglasniki (kupovati — premišljevati). Že prej obravnavani glagoli z obrazilom -eva- za trdimi soglasniki, gredo med prejšnje primere z enozložnim imperfektivizatorjem, pa tudi sicer gredo v posebno glagolsko vrsto, namreč v peto. Naloga slovničarjev bo samo, da ugotove, kdaj imperfektiviziramo z enozložnim in kdaj z dvožložnim formantom.

6. Poglejmo si sedaj drugi način spreminjanja vida, to je s prefigiranjem. Ne da bi se spuščali v posebna razmišljanja, navadno ponavljamo priučeno trditev, da namreč vseh nedovršnikov ni mogoče perfektivizirati. Tudi naštejemo jih radi, da si jih učenci zapomnijo: *sedati, legati, padati, kupovati*. In dokaz za to trditev? To so prefigirani glagoli *izlegati, nalegati, oblegati,*

odlegati, polegati, ulegati itd.; ali: *nasedati, posedati, presedati* itd.; ali: *napadati, odpadati, razpadati*; ali: *nakupovati, prekupovati* in podobno. Stvar je tako za nas opravljena, ni pa popolnoma gotovo, da bo opravljena tudi za kakšnega *bistrega dijaka*, ki mu zatrjevanje o neperfektiviziranosti prefigiranih nedovršnikov sicer potrjuje stavek tipa *otroci so polegali okrog hiše*, ne pa tudi stavek *otroci so polegali v travo*, to je drug za drugim legli v travo in to leganje tudi zaključili. Isto velja seveda tudi za prihodnji čas: *vojaki bodo polegali (pf.) v jarke, vi pa tedaj nikar ne polegajte (ipf.) še naprej v travi, ampak se dvignite in nadnje*. Popolnoma isto je tudi z *napadati*. Vojaki so res *napadali* v nedovršniku, *sneg* je pa čez noč *napadal* v dovršniku. Pred prazniki sicer *nakupujemo* potrebščine v nedovršniku, toda se jih tudi *nakupujemo* (v dovršniku). Proti takšnim ugovorom se sicer lahko zagovarjamo s trditvijo, da se vsi glagoli vendar ne dajo tako perfektivizirati. Res je; toda saj smo sami prej trdili, da ne moremo vsakega glagola perfektivizirati z isto predpono, ampak le s tistimi, ki jih dopušča glagolski pomen. Včasih pa se samo ne spomnimo, da se taki glagoli, kot je na primer *pisariti*, dajo perfektivizirati ne le s prefiksom *na-* in z istočasno refleksivizacijo (*napisariti se*), temveč tudi s prefiksom *do-* ali *iz-* (*dopisaril je*, sicer pa je tako vse življenje slabo pisal; *izpisaril se je*, pa smo mislili, da bo kar naprej grmadil knjige). Na isti način bi lahko perfektivizirali tudi naše primere, n. pr. *doprekupoval si, dragi moj* (ne boš več prekupoval!), ali *sovražnik se je iznapadal* (to je, se je izčrpal v napadanju). Ko imamo sedaj dovolj primerov, ki nedvomno govore o sposobnosti takih glagolov za perfektiviziranje, si odgovorimo na vprašanje, zakaj trdimo, da glagolov tipa *sedati* ne moremo vedno perfektivizirati.

Načelno se dajo s preverbom perfektivizirati prav vsi glagoli (pri čemer pa navadno premaknejo tudi svoj pomen). Vedeti pa moramo, kako so glagoli pravzaprav sploh tvorjeni. Nedovršniki *napadati, odpadati, razpadati* itd. niso nastali s prefiksacijo glagola *padati*, kakor si nemara mislimo. Prav dejstvo, da jih predpona ne perfektivizira, nas sili k zaključku, da je nov pomen dosežen ob njegovi dovršni obliki: h glagolu *pasti* je bil iz zveze *pasti (na sovražnika)* ustvarjen nov pomen na ta način, da je predlog prešel kot predpona h glagolu. Tak dovršni *napasti* pa je potem po že obravnavanem načelu o imperfektiviziranju pripomo -0- zamenjal s pripomo -a- in tako dobil svoj imperfektivni par *napadati*. Ako pa je zares bil prefigiran nedovršnik *padati*, potem se mu, kakor smo videli ob deloma spremenjenem pomenu spremeni tudi vid, in glagol postane perfektiven (*sneg napada*). To velja tudi za vse ostale primere. Prvotno smo torej napačno sklepali, da se glagoli tipa *padati, segati, legati, kupovati* itd. ne dajo vedno perfektivizirati, samo zato, ker smo imeli nenatančne predstave o tvorbi novih besed. Napravili smo v tem članku ponovno grajanje napako, prefiksacije nismo obravnavali ob istem osnovnem pomenu, temveč ob različnem, obravnavali smo besedotvorni ne pa vidski problem.

7. Včasih si po nepotrebnem belimo glavo še s takšnimile problemi. Opažujemo oblike tipa *prenašati, odnašati, izpodnašati* in modrujemo: oblika *-našati* se je gotovo razvila iz *nositi*, toda iz česa se je razvilo *izpodnašati*, ko nimamo *izpodnositi*, ampak le *izpodnesti*. Za slovenski jezik menda ni dokazano, da bi se *-našati* razvilo iz *nositi*, čeprav takšne tvorbe niso nemogoče, kot nam kaže srbohrvaščina s svojima *roditi* — *rađati* ali poljščina s svojima *robić* — *rabiać*. Naš *izpodnašati* je nastal po dekompoziciji in ponovni sestavi morfemskega dela *-našati* tistih glagolov, ki so do njega prišli po povsem normalni poti; tak glagol je n. pr. *ponositi* — *ponašati* (obleko na primer),

ki je napravljen po istem načelu kot *poroditi* — *porajati*, to je z zamenjavo pripone -i- s pripono -a- ter s tipičnimi spremembami v korenu.

8. Na naše razglabljanje o glagolskem vidu — kot rečeno — lahko zelo neugodno vpliva ne le strokovna nebudnost, ampak tudi metodična nespretnost. Ko razpravljamo o vidskih premenah, moramo odbrati že takšne glagole, ki so zares vsesplošno znani in pomensko ostro začrtani, manj rabljene in večpomenske pritegnemo v obravnavo šele potem, ko smo osnovne pojme že razložili in kolikor mogoče tudi utrdili. Nerodno je, če takoj pri prvem pouku navajamo za primer n. pr. glagol *čuti*, ki spada v tisto vrsto glagolov, kakor sta *videti* in *slišati*, ko skoro ne vemo, kako naj jih določimo v odnosu *gledati* in *poslušati*. Tudi glagol *leči* ni najbolj primerna priča za dovršnost, ker je v pomenu *leči jajca* nedovršen. Prav tako ni priporočljivo, če iz njega izvajamo še nenavadni *obleči* (mesto), ko pa nas spomni prej na oblačenje kot na obleganje. Podobno raje *posedimo na klopici* kot pa *klobuk* itd. Da se metodične napake vsiljujejo tudi pri kontekstualnih spremembah glagolskega vida, je pa tudi že bilo omenjeno.

Takšni so torej najbolj pereči problemi pri vidskih premenah v slovenskem knjižnem jeziku. K obdelavi vabi tudi funkcija vida pri tvorbi časov in glagolskih načinov in sploh pri tvorbi nedoločnih glagolskih oblik.

F. Bezljaj

VAS IN SELO V SLOVENSKI ONOMASTIKI

Na slovenskem etničnem ozemlju bomo našli okoli 500 krajevnih imen, ki so bodisi sestavljena ali izvedena iz osnov *vas* in *selo*. Med slovanskimi sinonimi, ki so pomenili ali še pomenijo »naseljen kraj«, sta gotovo najbolj važna, ker je *derevnja* samo vzhodnoslovanska beseda, zahodnoslovanska *dědina* pa je pri nas izpričana samo v ledinskih imenih tipa *Dedina*, *Dednica*, *Dedovna*, *Dedna*, *Dednik*, *Dedendol*, *Dedenvrh* itd. Iz nekaj osamljenih krajevnih imen kakor *Dedince* pri Radgoni, *Dednik* pri Loškem potoku, *Dedovne* in *Dedno* na Krasu in na Goriškem še ne moremo sklepati, da bi se kdaj pojavljala v pomenu »vas«. V hrvaških spomenikih iz 13. in 14. stoletja se apelativ *dedina*, *didina* pojavlja samo v pomenu »avita, avitica, hereditas avita«, torej »dediščina«, kar imamo tudi v krajevnem imenu *Dečina* pri Črnomlju. Ta imena se gotovo nanašajo na staro zadružno rodovno lastništvo, na katero kaže pri nas še cela vrsta drugih imenskih tipov.

Vendar ne smemo prezreti, da tudi rusko *derevnja* pomeni poleg »vas« še »polje« in v starih ruskih tekstih beremo frazo *pašet derevnju* »orje polje«, enako kakor je cerkvenoslovansko *selo* »polje« poleg »naseljen kraj« in je pomen »polje« za *selo* še danes izpričan v češčini. Zato je pomen osnov, ki jih najdemo samo v imenih, zelo težko podrobno opredeliti. Osnovni pomen besede *dědina* je »dediščina po dedu«, rusko *derevnja* je sorodno z litavskim *dirva* »obdelano polje«, v današnjem *selo* pa sta zelo verjetno sovpadli dve različni besedi, staro *selo, sorodno z litavskim *sala* »vas«, latinskim *solum* »tla« in nemškim *Saal* ter *sedlo, izvedeno iz *sedeti*, torej »prebivališče« (glej literaturo pri Vasmer, REW II 606).

To je seveda samo etimološka hipoteza, za katero bi govorila samo današnja češka dvojnost *selo* poleg *sidlo*, *sedlak* in imen *Sedlo*, *Sedlec*, *Sedlice*, *Sedlišče*. Poljsko *siolo* bi se dalo razložiti kot izposojenka iz ruščine poleg domačega *siodlak* in imen *Długosiodło*, *Siedlce*. Če sta bili to dve različni besedi, sta morali v južni in vzhodni slovanščini sovpasti že v prazgodovinskem času, ko se je konzonantična skupina *-dl-* asimilirala v *-l-*. V zahodni slovanščini pa je nastopilo mešanje, ker sta si bili obe besedi pomensko blizu.

Ker so nekatera slovenska narečja dolgo, deloma celo še do danes ohranila glasovno skupino *-dl-*, je slovensko gradivo še prav posebno zanimivo v zvezi s tem vprašanjem. V današnji slovenščini se je ohranilo *selo* in *selišče* v pomenu »stavbišče«, n. pr. *selo kopati* na jugovzhodnem Štajerskem. V pomenu »zaselek« rabita *selo* že Vodnik in Jarnik. Drugi pomeni, ki jih navaja Pleteršnik, kakor »naselbina, prebivališče, kraj«, pa so vsaj deloma že lahko knjižni produkt. O starejših pomenih lahko sklepamo iz onomastike, posebno iz prevodov slovenskih krajevnih imen. V nemških listinah najdemo največkrat za *Selo*, *Sela* prevod *Geschiess*, *Schuss*, kar je dialektični sinonim za *Heim*. *Selo* pri Litiji je zapisano 1406 *Gestitz*, *Selo* ob Krki 1496 *Geschies*, *Selo* pri Moravčah 1453 *Geschiess*, *Sela* pri Boštanju 1436 *Gesiezz*, *Selo* pri Pilštajnu 1490 *Ober-*, *Nieder Geschies*, *Selišče* pri Stopercih 1440 *Geschiess*, *Geschiezz* itd. Še bolj pogostni so takšni prevodi v kasnejših listinah iz 18. stoletja. Na Koroškem je n. pr. *Eibenschuss Ivanje selo*, *Rappelschiess Račje selo* (Kranzmayer, *Ortsnamenbuch von Kärnten* I 88). Izjemni so prevodi z *Dorf*, n. pr. *Sela* pri Škocjanu 1251 *Dorflin*, 1291 *Gessier* ali *Uršna sela* 1477 *Werschudorff*. Opravičeni smo sklepati, da je *selo* pomenilo največkrat in zelo dolgo osamljeno kmetijo, majhen zaselek. Za to priča tudi pogosten plural tipa *Sela*, medtem ko v krajevnih imenih nikoli ne bomo našli plurala od *vas*. Vendar tega pomena ne smemo generalizirati. Poleg približno osemdesetih krajevnih imen tipa *Selo*, *Sela*, *Selje*, *Selce* itd. bomo našli prav toliko ali še več ledinskih imen, iz katerih ni mogoče razbrati, kdaj gre za starejše, opuščene zaselke in kdaj za suponirani možni pomen »polje«. Osamljen primer je *Selo* v Prekmurju, madž. *Nagyotlak*, 1365 *Laak*, 1432 *Laak*, torej »loka«.

Presenečajo pa v tej zvezi imena kakor *Velesovo*, 1147-54 *Michelstetten* (srvn. *michel* »velik«) in *Vesele* na Koroškem 1150-65 *Niunsaz* (*novoseljane), kar bi pričalo tudi za druge pomene. Tudi *vas* je enako kakor nemško *Dorf* in latinsko *villa* pomenilo prvotno samo »praedium« in prevodov z *Geschiess* za *Selo* ne najdemo pred 13. stoletjem. Ne moremo pa se strinjati s Kranzmayerjem (ONBuch v. Kärnten I 83), da se sestavljenke z *ves* vsaj na Koroškem ne tvorijo več po letu 1100. Drugod v Sloveniji bomo našli dovolj dokazov, da je bil ta imenski tip tudi kasneje tvorjen, naj omenim samo imena kakor *Nemška vas*, kar ni moglo nastati pred kočevsko kolonizacijo, ali *Črna vas* po kolonizaciji Barja. Razmerje med imeni *vas* in *selo* ne more biti samo časovno, niti se ni moglo razviti šele pod bavarsko avstrijskim vplivom (Kranzmayer idem I 87). Beseda sama je zelo stara, staroslovansko *vbsb* je iz stare osnove **vik'*-, ki jo najdemo poleg prevojne oblike **voik'*- v celi vrsti indoevropskih jezikov z osnovnim pomenom »hiša, prebivališče«. Čeprav se je ohranila samo na slovanskem zahodu pri Čehih, Poljaki, Lužičkih Srbih in Slovaki, na jugu pa jo razen Slovencev pozna še del Hrvatov, je *vbsb* večkrat izpričano v cerkveno slovanskih tekstih južnoslovanske in ruske redakcije. Tudi fraze tipa *iti v vas*, *fantje so bili na vasi* in *vasovati* pozna poleg slovenščine in češčine celo lotiščina. Morda so blizu resnice avtorji, ki sklepajo,

da je bila *vas* prvotno bivališče enega rodu, ki je izhajal od skupnega prednika. Zato je tako pogosten imenski tip sestavljenke s posesivno izvedenko antroponima, n. pr. *Blažna ves* 980 *Blasindorf*, *Drešinja ves* 1016 *Traskendorf*, *Goselna ves* okrog 1000 *Gozlindorf*, *Trdnja ves* 963 *Turdinc*, *Vacelna ves* 1045 *Azindorf*, da navedem samo nekaj takšnih, ki jih navajajo dokumenti že okoli leta 1000. Niti primeri, ko tvori takšna sestavljenka akcentsko enoto kakor n. pr. *Bilčovs* nem. *Ludmannsdorf*, ali *Belnjovs* nem. *Fellersdorf*, ne kažejo na nemški vpliv, ampak na zvezo s češkim imenskim tipom *Buštēves*, *Butōves*, *Činēves*, *Hněvčēves* itd., kakor imajo naša deminutiva *Vasca*, *Vesca* (prvič na Koroškem 1348 *Vesca* za *Podljubelj*) s češkimi *Vescē*, prvič 1196 *Wesca*, kasneje tudi *Vesec*, *Vestec*, *Víska* in celo plural *Visky* (prim. *Sela!*). Češki avtorji, ki se intenzivno ukvarjajo z zgodovino kolonizacije, trdijo, da je tip zloženek z *ves* zelo star, ker je 90 % teh imen koncentriranih na sorazmerno majhnem prostoru najstarejše češke kolonizacije. Naših imen je neprimerno več (okoli 410 : 58 češkim), kar pomeni, da so bila pri nas neprimerno bolj in dlje časa produktivna. Neprimerno več je tudi izvedenk iz antroponimov, kakor iz geografskih pojmov tipa *Nova*, *Mala*, *Dolenja vas*. Na Koroškem je razmerje $\frac{6}{7} : \frac{1}{7}$ po Kranzmayerju. Na Kranjskem in na Štajerskem je samo *Dolenjih* in *Gorenjih vasi* okoli 50, zato bo to razmerje znatno manjše.

Toda sestavljenke z antroponimom in *selo* se v večji množini pojavljajo samo na vzhodu in jugovzhodu Slovenije, največ jih je na Dolenjskem in na spodnjem Štajerskem. Imenski tip *Arnovo selo* 1309 *Arnoltdorf*, *Britno selo* 1265 *Fridolius hofsteten*, *Draškovo selo* 1490 *Drakensas*, *Truckhensaas*, *Ivanje selo* 1322 *villa Ybachensgesiecz*, *Zbure selo* 1251 *Spargesiez*, 1291 *villa Esbur* je sicer dokumentarično res kasneje izpričan, toda njegov areal je dokaj zgovoren. Vedno redkejša so ta imena v smeri proti jugozahodu, naj omenim *Nadanje selo* pri Postojni, morda 1288 in *villa de Cel*, gotovo 1498 *Nadasell*. Zelo zgovoren bi bil zemljevid, ki ga pa, žal, še ne morem priložiti.

Tudi v tem tipu zloženek se pojavlja plural, n. pr. *Dečna sela* 1525 *Deschnasela*, *Deschlastella*, *Drganja sela*, *Čajna sela* enako kakor *Stara sela*, *Nova sela*. Toda *Vrhovečka sela*, *Župelevška sela* pri Brežicah predstavljajo poseben tip, ki se pomensko verjetno razlikuje od gornjega. Sponiramo lahko pomen »polje« ali mlajšo kolonizacijo.

Pri analizi slovenskih imen z *vas* in *selo* bi bilo treba upoštevati, kakor je videti, več različnih momentov, v prvi vrsti čas in različne kolonizacijske valove. V sestavljenkah z antroponimi je tip *vas* nedvomno starejši, kar nam kažejo že antroponima sama. Stara, iz dveh delov sestavljena slovanska antroponima se v zvezi s *selo* sploh ne pojavljajo, ampak samo mlajša hipokoristika ter germanska in krščanska imena. Pri imenih tipa *selo* je treba ugotoviti, da je južnoslovanski kolonizacijski val vplival ne samo na tisti ozki pas hrvaškega ozemlja, kjer imamo še vsaj historično izpričano *vas*, n. pr. v Istri 1275 *a pol toi vasi* (Šurmin, Acta 16) ali na otoku Krku v 16. stoletju *Butina vas* (Skok, Slov. i rom. I 32), ampak tudi na slovenski vzhod in jug. Južnoslovansko je stara **sedlo* in **selo* sovpadlo že zdavnaj prej, ne moremo pa tega trditi za alpske Slované. Že Ramovš je v *Kratki zgodovini* 47 opozoril, da se na Kranjskem nikoli, niti v najstarejših zapisih ne pojavi pisava z *-dl-*; *Selca* je že leta 973 zapisano *Zelsach*, *Celsach*. Preseneti pa nas silno mešanje na severu in zahodu. V Furlaniji je izpričano *Sedegliano *sedljane* poleg *Sèle*, v 13. stoletju *villa de Sella* in še *Sele* (*Sella di Rovignano*). Za *Opatja sela* je po 1006 zapisano *Albacella*, 1252 *Sedla*. *Selo* pri Štjaku je izpričano po 1180 *Sella*,

Selce pri Trziču po 1086 *Selazach*, *Selzachi*, za Selo pri Trstu pa 1252 *Sedla bona*. Na Koroškem je *Zeltschach* pisano 898 *Zulsach* (prepis iz 1341), 1060-88 pa *Zedelzach*; *Zedlitzdorf*, 1281 *apud Zedeltz* se slovensko še danes imenuje *Sedelce*; *Zedl*, 1296 *villa Zedlach*, *Zedelnighof* itd. Nekoliko negotovo je 980 *Zdelsach* za *Selce* pri *Poljčanah*. Poleg tega pa najdemo *Zelsach*, 1137 *Zelzach*, *Na Seli*, 1237 *Celle*, *Selo*, 1265 *Cella*, *Sele*, 1267 *Cel*, *Selo*, 1106 *Zelach*, *Na Sale*, 1430 *Selli*. Pustimo ob strani nesporazume, kakor je novo nemško *Sattel* za *Selo* v Zilji, ali Kranzmayerjeve razlage, da so vsa imena z *-dl-* izvedena iz *sedblo »Sattel«. Primeri so dovolj zgovorni, da nam kažejo, kako se mešajo in križajo med seboj oblike *sedlo in *selo, zato moramo za najstarejše kolonizacijsko ozemlje računati z obema (različnima) besedama, ki sta se verjetno šele sčasoma pomensko izenačili. Zato povzroča opredeljevanje teh imen in njihova vloga v procesu kolonizacije zgodovinarjem toliko težav.

Franc Zadavec

KRANJČEV ROMAN DO ZADNJIH MEJA

Senčeku je določil Kranjec posebno vlogo: intenzivno opazovati ljudi in premišljati o njih poteh, stališčih in odločitvah, o njihovih sredstvih za doseg sreče, o njihovi socialni zavesti in položaju. Ta vloga mu določa tudi posebno mesto v kompoziciji celotnega teksta, mesto, ki zanj najbolj ustreza pojem vseprisotnost. Glavne idejne, moralne in čustvene lastnosti posameznih oseb se razkrivajo samo v kontaktu s Senčekom, nikoli pa ločeno od njega v kontaktu s kako drugo osebo. Tudi se osebe srečujejo mimo Senčeka le fragmentarno. Taka srečanja ne posegajo bistveno niti v kompozicijo romana niti niso pomembna za spoznavanje njihovega karakterja. V celotnem romanu ne obstoji pomembnejši dialog in prizor, ki bi se ga ne udeležil tudi Senček, in le neznatno malo je takih, kjer bi ta ne pomenil središča prizora in dialoga. Roman se členi na enaindvajset poglavij. Te členitve pa ne narekuje osrednji lik, ki bi njegovo osebno in družbeno pot organsko ponazarjala že delitev romana na prvi in drugi del ter na epilog. Terja pa drobnejšo členitev relativna epizodnost drugih oseb, ki križema stopajo v roman, da se srečujejo s Senčekom; deloma pa je členitev funkcionalna tudi zato, ker bolj plastično razloči epski prostor. S Senčekomv položajem je dobil roman enotno in linearno kompozicijsko strukturo s tremi epicentri: Senček — družina, Senček — malokmečki sloj in Senček — malomeščanstvo.

Tudi najbolj značilne stilne lastnosti teksta se vežejo na ta osrednji lik: na njegovo meditativnost, ki se ponekod nagiba v liričnost, na retoričnost in na njegovo sugestivno pripovedovanje. Značaj in vsebino njegovega pripovedniškega talenta avtor označi v povzetkih proti koncu drugega dela in v epilogu. Slepi sestri Margi zna Senček »poustvarjati lepoto sveta in življenja«, barva ji z besedami pokrajino in barva ji »mladost z žarkimi barvami«. Mojster je »v slikanju bede in revnega človeškega srca, tankih drobnih čustev«; družbi si upa pripovedovati še take pregrehe, zmote in krivde. »Kajpa so morali vedno govoriti o njem, da pretirava, da samo on vidi življenje tako, da namenoma išče tisto, česar drugi ne vidijo, očitali so mu celo, da namenoma leze v blato« (408). Če dodamo k temu še navedeni citat o vprašanjih, ki jih želi

kopičiti pred ljudi, tedaj je mogoče reči, da se na teh mestih za objektivnim Senčekom prikazuje pisatelj sam, da sta se podoba in avtor integrirala, izenačila na isti problemski ravnini. Senček se brani pred neko fiktivno kritiko, ki v romanu ni izrečena nad njim. Očitek, da leze namenoma v blato, pa je izrekla kritika, napisana o Kranjčevi prozi leta 1938 iz neliterarnih pobud. Tudi Senčekovi politični govori v prvem delu romana so neposreden literarni odmev Kranjčeve politične angažiranosti v tem letu in ustrezajo vsebini te angažiranosti. Tako tudi pogosta integracija pripovednika z glavno osebo ustvarja le-tej središnji položaj v kompoziciji romana »Do zadnjih meja«.

Nekateri epski detajli in tudi prizori v širšem kontekstu nimajo prave idejne in estetske funkcije. (Podobno Brnčić v svoji predvojni recenziji romana »Do zadnjih meja«: »Tako je dobil tudi marsikateri prizor epizodnega značaja poudarek, kakršen mu po njegovi pomembnosti nikakor ne pritiče in ki ni v pravem sorazmerju s celoto« LZ 1940, 519). S stališča intenzitetne krivulje ustvarjalne domišljije so to znamenja njenih občasnih upadov v romanu. Na takih mestih drsi pripoved po površini, ne pogloblja duhovnih motivov, ne razširja značajev in jih ne preizkuša ob novem. Taka pripovedna mesta in dialogi že znano ponavljajo in znižujejo estetsko učinkovanje izoblikovanega epskega sveta, zlasti še zato, ker ustvarjajo neravnovesja med seboj in glavno smerjo dejanja in s tem občutno rahljajo kompozicijo. Res je, da sta za potrjevanje osrednje osebe in idejnosti funkcionalna n. pr. tudi gospodarsko propadla Pickova družina in Senčekova sestra Marga. Toda ravno v teh dveh snovnih razširitvah romana leži dokaj značilno žarišče epizodnih detajlov, ki so brez umetniške teže. Kakor nekateri prizori med Senčekom in Beti, ki delajo vtis dolgočasnja, ne kvirijo umetniške vrednosti, ker ponazarjajo Betino in sploh »salonsko« z dolgočasnost, tako nekateri prizori med njim in Verono ter Barico po pomenu niso sorazmerno ubrani s celoto. Prav v tej nesorazmernosti več odlomkov in v nekajkratnih upadih, spustih oblikujoče fantazije tiči del kompozicijske in izrazno-stilne problematike romana »Do zadnjih meja«.

Oblikovno so razmeroma šibkejši tudi »množični« prizori ob Senčkovih političnih govorih in ob malomeščanskem omizju. Kranjcu epiku primanjkuje tista dramatizacijska sposobnost, ki ubere osebe v jasno strukturo in jih v konfliktu razgiba v poln ritem. Tudi obrambni govor pred ženo in otroki in pedagoški pred Pickovo Trezo štrlita nad prizor kot estetsko premalo zdiferencirana miselna gmota. Govorništvo samo po sebi sicer ne more siromašiti umetniške vrednosti; v tem romanu bogati stil z ironijo in satiričnimi prviniami (Senčekov »predlog« za novo meščansko stranko, 343—346). In vendar je govor, ki zaseže tri strani, samo navidez organsko usločen v horizontalno in široko tekoče pripovedovanje. Skratka: Senčekovo govorništvo se ponekod razraste in v sicer gibki, z lirskim elementom raznihani kompoziciji romana dela vozle, prenašena mesta.

Ponavljjanje v besedni umetnini lahko izvira iz idejnih in estetskih nagibov, zmeraj pa je občutljivo stilno sredstvo, ki ustvarja ali epsko preglednost ali pa lirsko odmevanje nekega čustvenega in miselnega motiva. Če je pisatelj občutljiv ekonom svojega stila in izčrpno izoblikuje lik v njegovih zaporednih psihičnih in zunanjih situacijah, tedaj možnost za ponavljanje ni velika. Nasprotno pa se lahko po nepotrebnem ponavljajo nekatere poteze tam, kjer je avtorja manj zaposlilo organsko oblikovanje karakterja, kakor pa je pazil na njegovo meditacijo, na trenutno miselno in čustveno reagiranje na zunanji pojav. In ker Senčekova meditacija ne raste z logično ostrino v zaporedni

formi, je ravno v njej ponavljanje pogostejše. Pri tem seveda ne gre za čisto in popolno ponavljanje, pač pa za niansiranje že znanega stališča ali vprašanja.

Ta roman označuje pripovedno in meditativno izpovedno načelo. To načelo sega tako daleč, da se razkrije Senčekov odnos do revnih ljudi v glavnem samo v dialogu z Barico in Pickovo družino, vse njegove druge »pomoči« in srečanja z revnimi ljudmi pa potekajo ali v meditaciji ali v fingiranih, ponazarjajočih, ne sceničnih dialogih in v sanjarski viziji o tem, kako se mu ljudje zahvaljujejo za dobroto.

V skladu s pripovedno naravo, ki dela bolj z epsko-lirskimi kakor pa z dramatskimi sredstvi, se je v romanu bogato uveljavila meditacija. Največkrat je podana kot indirektni notranji monolog, ki je racionalistično urejen in nima nič skupnega z iracionalnim tokom zavesti modernih romanov v zahodnih literaturah. Obsežno meditativno in modrovalno območje v tekstu je Kranjec motiviral med drugim takole: »Tudi kmet misli... o vseh pojavih življenja in o njih govori, kadar je sam s svojimi... mestni bedaki in učenjaki bodo rekli, da kmet ali obrtnik ne zna misliti, ne zna modrovati« (50). S tem je deloma omogočil Senčeku zadevati tudi na »filozofska« vprašanja.

Kranjčeva meditacija poteka največ dialektično. V tezi in antitezi, ki se naglo menjujeta, išče oseba odgovorov in rešitve na vprašanja, ki vstajajo pred njo v zunanjem svetu, v soigralcih in družbi. Večkrat je to samo čista refleksija, preudarjanje o bodočem dejanju. Taka je n. pr. naslednja indirektno oblikovana meditacija:

»Če se bo kdaj dokopal do denarja — in to se bo! — tedaj si bo privoščil poizkus: kako daleč je mogoče človeka podkupiti in za kako nizko ceno se kdo proda. Ah, to veselje bi še rad doživel! Ali je na priliko mogoče, da se človek proda recimo za navadno zemljo, za en dinar; kaj vse bi napravil za tisoč dinarjev ali še za več? Da, to mora poizkusiti« (43).

Drugi tip meditacije je bolj ali manj filozofski. Oseba se zaplete v vprašanja, ki jih ne more razrešiti in na katera »odgovarja« z novimi vprašanji. Problem ostane odprt, oseba živi še naprej v negotovosti, bralec pa je vzdignjen v psihološko situacijo, v kateri si sam poskuša odgovarjati na venec vprašanj, ki so zrasla iz širšega konteksta. Za primer zopet indirektna meditacija:

»Kdo pa čuva nad tem življenjem? Ali je taka sila, ki bi ga mogla urejati? In kam gre ta svet?

Kam gre to življenje? In kje je prav za prav pravo, veliko in resnično življenje? Ali so postavljene meje človeškemu življenju? In če so — kje so? Če jih pa ni — zakaj si jih potem nekateri zgradijo, sedijo za plotom svojega življenja in ne upajo pogledati na cesto, kjer hodijo drugi ljudje? In zakaj nekateri ogradijo tudi življenje drugih?

Katera je prava pot, ali ona, ki jo hodi Marjeta, ali ta, ki jo hodi Veronika, ali pa tista, po kateri hodi večina človeštva?« (186)

Večkrat je meditacija v tem tekstu tudi transmisija razpoloženske situacije oseb. S tako, emocionalno prepojeno meditacijo se oseba globlje, elementarneje označi kakor s suho refleksijo in avtor z njo laže posplošuje nekatere individualne pojave na človeka sploh. Vrsto Senčkovih meditacij Kranjec takole pojasni: »Nikdar ni mogel samo hladno in trezno misliti, temveč so se med misli zmeraj mešala čustva« (399). To pojasnilo pa ne velja samo za Senčeka, marveč za ves meditativni sistem romana, saj večkrat nastopata racionalna in čustvena komponenta hkrati tudi pri drugih osebah. Taka, lirski meditacija je najmočnejša pač tam, kjer je že sama življenjska situacija nadpovprečno razpoloženska (motiv slovesa):

»Ali je on kriv, da so bile sanje lepše, kakor je življenje? Saj so takrat vsi vedeli, da bi že nekaj tisoč pomenilo mogočno spremembo življenja, da bi se vse predrugačilo. On je dosegel vse.

A življenje vendar ni postalo lepo.

Zbogom, mladost, zbogom, očetova delavnica, zbogom, sanje. Zakaj ni vse, kakor je bilo? Kje si, oče, da bi ti stisnila roko? Ali spet sanjaš? In če sanjaš, o čem sanjaš zdaj? Ali ne veš, da bo grdo tudi to, ko se uresniči? Nisi še dojel te grde strani sanj? Kako dolgo boš še sanjal in verjel, da bo na svetu lepo?« (77)

Teh nekaj citatov iz meditacijske plasti kaže lepo skladnost med manj opisnim kakor problemskim romanom in med njegovo stilno podobo.

V osnovi tega romana ne živita pesimizem in obup, marveč optimizem in življenjska perspektiva. Ta osnova določuje tudi značaj večine lirskih mest v tekstu; ta so sicer večkrat elegična kakor vedra, niso pa mrakobna in težka, ne vsebujejo resignacije. Včasih ustvarjajo elegičen kontrast k trenutni težki stvarnosti in jo kažejo kot kruto, gonobečo. Posebno lirsko funkcijo opravlja v tem smislu spomin Senčkovih na nekdanje življenje v kolarnici in z njim zvezane sanje o prihodnosti. Tako se pojavlja v depresijah, ki jih Senčkovim povzroča spremenjena sociološka osnova, nekdanja sanjana stvarnost. Ta lepa, idealna stvarnost se v obliki spomina, lirske retrospekcije refrensko obnavlja kot nasprotje vsemu grdemu vse tja v štirinajsto poglavje drugega dela romana; tega torej daleč v zaključno fazo dejanja in ustvarja najbolj poetična mesta v njem.

Nekateri lirizirani odstavki so po obliki bolj pripovedni kakor izpovedni. Lirizacija stoji namesto preprostega poročanja in ustvarja visoko poetično poročilo. Takšen je uvod v četrto poglavje drugega dela romana:

»Kadar se je Senček vračal iz sveta v samoto dobrih vrto, se mu je zdelo, da veter, ki vleče prek ravnine, neprestano poje eno samo pesem: Senček gre. Veter je raznašal njegovo ime po revnih vaseh, od hiše do hiše, od človeka do človeka. Kako bi sicer ljudje zvedeli, da je doma in privreli k njemu tako hitro in v takih romarskih procesijah.

In ljudje so vrel k njemu z zaupanjem in z neomajno vero: Senček bo pomagal. Tudi veter je najbrž raznašal po svetu: Senček bo pomagal. In ptice, ki jih je prva pomlad vračala vrtovom, gozdovom in travnikom, so pele: Senček bo pomagal. In sonce se je smejalo s sinjega nebesnega svoda in tudi ono razodevalo bednemu človeštvu veliko skrivnost in veliko radost:

— Senček bo pomagal.« (200)

Stilna tipika romana »Do zadnjih meja« je valovanje med epsko mirno razvijajočimi se odlomki in lirsko razgibanimi odstavki. Tej dvojni epski drži je podrejen tudi Kranjčev stavek kot estetsko in logično izrazna enota. Gre za dva tipa stavka. Eden mirno, objektivno poroča, povzema predmetnost, zbuja jasne predstave v bralcu in je zdaj slikovit, zdaj logično spoznaven. Tak stavek prevladuje v realistični prozi in zato tudi v Kranjčevi. Toda Kranjčevega pripovedništva v tem romanu nič manj ne označuje tudi drugi tip stavka. Ta je napolnjen z afektivno snovjo, rahlo ekspresiven in tudi ritmično zvalovljen. Njegova estetska vsebina ni slikovitost in plastičnost, marveč zbuja razpoloženja, je torej emocionalen. To je stavek, ki prinaša med mirne epske predstave lirizirane meditacije, roti in sprašuje, vznáša literarne osebe v srečno sanjarstvo ali pa v depresije. Pogostoma ga začenja Kranjec z inverzijo, nakar inverziran začetek anaforično povzema v nekaj zaporednih stavkih. Sem sodi tudi ta ali ona vrsta zaporednih vprašalnih stavkov, ki učinkuje s svojo emocionalno, ritmično vsebino ravno toliko kot z logično vsebino.

Ta drugi tip stavka je v romanu seveda estetsko samostojen, Kranjčev. Po svoji podobi pa je sorodnik neoromantičnega stavka Ivana Cankarja. Od Meška naprej je kaj rad osvajal slovenske črtičarje in noveliste. V svojski varianti ga ohranja Kranjec še v naš čas (Macesni nad dolino, Mesec je doma na Bladovici pa tudi v drugih povojnih tekstih).

Z lirskim tipom stavka gre Kranjec mimo tako imenovane objektivne epike k lastnemu jazu. Z njim se staplja s problemom, ki ga oblikuje, in njegova angažiranost v tekstu se z njim znatno povečuje. Resnične čustvene in idejne prizadetosti Kranjec v romanu »Do zadnjih meja« ni mogel in najbrž tudi ni hotel povsod prikriti.

Zaradi svoje obširnosti združuje ta roman mnogotere značilnosti Kranjčevega pisateljstva, ki jih na tem mestu ni bilo mogoče v celoti navesti in pokazati na njih vsebinski in stilni pomen. Tu so se maksimalno razvile nekatere stilne lastnosti dotedanje Kranjčeve proze in drže z inovacijami, ki so nastopile v tem romanu, v njegove povojne tekste. Med inovacije spada zlasti vprašalni odstavek, vrsta zaporednih vprašalnih stavkov. Pa tudi meditacija dotlej ni nikjer tako številno in pisano rabljena. Ta je seveda avtohtona lastnost Kranjčevega pripovedništva. Vendar se zdi, da je to stilno sredstvo stopnjevala v njem tudi doba. V naši revialni publicistiki so se namreč prav v tridesetih letih zvrstile številne refleksije in meditacije in predstavljajo pisano sliko socialnih, moralnih in nacionalnih iskanj slovenskega človeka. Trideseta leta namreč niso nič manj iskala in hotela človeka, kakor deloma ekspresionistična dvajseta leta. Iskala pa so ga v realnih življenjskih zvezah, v družbenih odnosih. Kranjčeva meditativnost po svoje dopolnjuje in ilustrira to iskanje in predvojni duhovni nemir.

Roman »Do zadnjih meja« pa ni značilna stopnja samo v individualni pisateljsko-stilni razvojni poti, marveč mu pripada pomembno mesto tudi v sklopu problemov, ki so jih postavili slovenski romani v tridesetih letih. V njem je nakazal Kranjec protislovja sodobnega, ekonomsko, moralno in duhovno nemirnega človeka in kljub vsemu izpovedal optimistično vero vanj. Tu začenja pomembno misel o človeški dobroti, ki jo je nadaljeval v »Povesti o dobrih ljudeh« in ki ni bila aktualna samo v letu obeh tekstov. Kar daje romanu poseben položaj, je tudi to, da tehta človekovo družbenopolitično moralo tako intenzivno kakor le malokateri slovenski književni tekst po Ivanu Cankarju.

Zapiski

SREČKO KOSOVEL IN MLADINA

Nenavadne, prav izredne so bile okoliščine, v kakršnih se je Mladina, ki je bila pred dobrimi petintridesetimi leti ustanovljena kot list Samostojne kmetske stranke za srednješolsko dijaštvo, na prehodu iz prvega v drugi letnik, to se pravi, jeseni leta 1925, preusmerila v bojno glasilo skrajne levice mlade kulturne generacije, ki je pod vplivom velike oktobrske revolucije prišla do spoznanja, da je edino od zmage socializma mogoče pričakovati rešitev slovenskega narodnostnega vprašanja pa vobče kulturnih in vseh drugih življenjskih vprašanj malega naroda in malega človeka. Pobudnik in glavni organizator te preusmeritve je bil Srečko Kosovel.

Naša kulturnopolitična historiografija, ki si v najnovejšem času z vso vneto prizadeva kritično osvetliti in oceniti razvojno kontinuiteto revolucionarnega delavskega gibanja in naprednih idej med izobraženstvom pri nas, je raziskovanje tega prvega obdobja — kakor je nedavno v svojem članku v Naših razgledih pripomnil že Dušan Kermavner — doslej malce zanemarila. Samo v zvezi s to preusmeritvijo se nam zastavlja dvoje vprašanj, ki zdajle nanju na hitro resda lahko odgovorimo s približno domnevo ali z delno razlago. Želeli pa bi več in ni še prepozno — čeprav to utegne biti v kratkem, ko bo zmanjkalo živih prič iz tistih dni — da z vestnim, podrobnim iskanjem najdemo točen odgovor, ki ga bomo lahko podprli z dokumentiranim gradivom. Ti dve vprašanji sta: prvič, kakšni razlogi so napotili lastništvo Mladine, da je list prepustila Kosovelu in njegovemu krogu in se postopoma odrekla vsakršnemu vplivu nanj? In drugič, od kod in kako je Kosovel, ki smo ga vsi dotlej poznali kot subtilnega, izredno nadarjenega pesnika, ki ima v enaki meri tanek posluš za svet v sebi kot odprto dušo za zunanji, objektivni svet in ki zato premore izredno široko polje motivike in ustvarjalnega doživljanja, ki pa je — takšen je bil površen vtis — do neke mere ravnodušen ali vsaj nezaupljiv do široke politične problematike svojega časa — nenehoma ga je žgala le bolečina njegove ožje domovine pod tujčevim jarmom — kako je Kosovel na lepem zrasel v glasnika revolucionarnih političnih idej in v bojevnika, ki čez noč zavzame vidno, vodilno mesto na kulturnopolitičnem odseku bojne fronte svoje generacije? V skromni meri bom skušal na ti dve vprašanji odgovoriti.

V zadnji številki prvega letnika Mladine, ki ga je uredil Stanko Tomšič, bremo v običajnem uredniškem zaključku in napovedi med drugim: »Medtem, ko so se morale njene sile do sedaj uporabljati v izdatni meri za obrambo njenega obstanka, bo [Mladina] v prihodnjem letniku posvetila vse svoje moči kakovosti svoje vsebine, da bo tako v polnem obsegu izpolnjevala prevzeto nalogo in s tem dobro služila nadi naše bodočnosti, naši mladini.« V tej uredniški izpovedi ne najdemo nobene opore za domnevo, da bi bile že tedaj, pred koncem šolskega leta 1924/25, v načrtu kakšne določene spremembe, do kakršnih je potem jeseni prišlo. A če ves prvi letnik prelistamo vsaj z bežno pozornostjo, nam bo zadeva postala jasnejša.

Stiska, ki se je iz nje rodila Mladina, je bila predvsem skrb SKS za inteligenci naraščaj. Obe najmočnejši stranki na Slovenskem, klerikalna in liberalna, sta poleg vseh drugih gospodarskih in kulturnih postojank imeli v rokah tudi monopol na šolani naraščaj. Razen tega, da sta se izmenjevali v političnem vodstvu šolstva samega, sta bili tudi lastnici vseh srednješolskih in visokošolskih domov in menz, zraven tega pa sta še odločali o podeljevanju državnih in drugih javnih štipendij. Miloš Štibler, eden izmed ideologov SKS, razpravlja o tej stvari v članku Dijak in politika (letnik I, št. 2—4) in graja takšen sistem študentovskih kuhinj in domov, češ da pogosto služijo, »da bi se s takimi podporami dijaka obenem navezalo na gotovo politično stranko«. — V isti številki objavlja urednik Tomšič svoj članek o štipendijah, kjer nastopa proti podeljevanju študentovskih podpor po kriteriju politične pripadnosti, kar siromašnega študenta pogosto prisili »prodati svoje prepiranje in pripadnost vladajoči politični stranki, da si zagotovi državno podporo in z njo vred nadaljevanje svojih študijev«. Razdeljevanje štipendij naj prevzamejo univerzitetne uprave.

Ce smo na kratko povzeli jedro teh dveh člankov, pa smo v glavnem obsegli domala vso glavno mladinsko problematiko, kakor jo kaže prvi letnik revije. Razen Tomšiča ves prvi letnik izkazuje samo dva sotrudnika iz mladinskih vrst: to sta visokošolca Fran Zwitter, ki je prispeval svojevrstno premišljanje o vlogi narodnostne ideje v političnem življenju pod zaglavjem K idejni krizi naše omladine, in pa France Štrajnar s člankom Liga narodov in dijaštvo. Vse druge prispevke, kar je podpisanih, so napisali sami stari šolniki in pa kmetijski strokovnjaki. V uredniškem zaključku letnika beremo še: »Vem, da se bo marsikdo čudil, da zadostuje gotovim gospodom par imen naših sotrudnikov-strokovnjakov, da proglasijo nad nami večno prokletstvo...« In res se čudimo. Ne najdemo namreč niti enega imena med njimi, ki bi bilo vsaj enkrat v resno spotiko režimu katere izmed obeh vladajočih strank. A zadosti vnebovpijoča slika takratnih razmer je, da je že takšno prizadevanje, kakršno je zahteva po pravičnejšem razdeljevanju štipendij, naletelo na tak odpor. Ta odpor je bil gotovo največji pri vodstvu liberalne politične stranke, ki je bila SKS z njo v taktični povezavi in je bila do neke mere tudi odvisna od nje. Čeprav je bil napad na monopolizem in študentovskem podpornem sistemu pravzaprav akcija SKS pro domo, moramo temu boju priznati širši, objektivni pomen.

V prvem letniku torej Mladina ni našla širšega kroga sotrudnikov ne iz srednješolskih ne iz visokošolskih vrst. V celem napravlja ta letnik vtis revije za mladino, ki jo pišejo odrasli. To je prastari obraz meščanske mladinske publicistike, ki so ji bile od nekaj tuje ne le nove družbenopolitične, ampak celo nove vzgojne ideje, kakor je na primer načelo samovzgoje. Pa tudi sicer je bila Mladina tedaj miselno borna. Nikjer nobene resnejše analize mladinskih gibanj v svetu, nikjer jasnega, kritičnega stališča do velikih političnih dogodkov. Samo tisto geselce o študentskih in menzah ni moglo mladih ljudi priklicati pod njeno zastavo. Res so se že takrat začeli majati stari miselni sistemi. Vrelo je med katoliško mladino v svetu in pri nas, v meščansko naprednih študentskih organizacijah je prihajalo do secesij. A mladina s temi novimi pojavi ni mogla imeti stika, sama s seboj je ostala v zaprtem krogu svojega medlega agrarnega programa. Ni seglo do nje niti narodnostno vprašanje, ki ga je življenje zastavljalo z zmerom večjo ostrino. A glej, medtem ko Mladina v vseh prejšnjih številkah svojega prvega letnika ni izrekla niti ene politične teze, ki bi utegnila zbuditi pozornost, je v zadnji, 7.—10. številki na lepem prinesla kratek, a oster nepodpisan politični članek pod naslovom Komunistično gibanje na naših srednjih šolah.

Članek zavnema ostro stališče proti pojavom komunizma med našim dijaštvom v tistih dneh, in nadaljuje: »... uvedena preiskava je brezdvomno dognala, da se širi na naših srednjih šolah boljševizem, čigar agitacija je bila zelo spretno zasnovana. Zamišljeno je, da se vrinejo komunizmu vdani dijaki, skrivajoč svoje pravo mišljenje, v vsa dijaška društva in jih skušajo privedi v boljševiški tabor, ko dobe v njih kot odborniki odločilni vpliv. Zadnje niti tega gibanja vodijo na Dunaj, v boljševiški komisariat, v katerega službi stoje nekateri slovenski visokošolci, ki študirajo na Dunaju. Tudi doma na Slovenskem stoje v prvih vrstah komunističnega pokreta vseučiliščniki, ki zbirajo srednješolce k tajnim sestankom.« — Na dlani je: vodstvo SKS je po enem letu svojega prizadevanja za Mladino doživelo razočaranje, ni moglo med dijaško mladino sklicati bojevnikov za svoj preozki program na kup. Bili so znaki, ki so napovedovali začetek konca starega monopolnega sistema, a to je bilo naraščajoče število komunistov med srednješolci, majhno še takrat za vladajoči stranki in za tiste, ki so upali, da utegnejo kot tretji tabor priti na vrsto, pa zadosti vznemirljivo.

V resnici je nekaj bridke, tragične ironije v tej objavi. Da bi bil takrat na Dunaju študiral kak slovenski visokošolec komunist, ki bi bil lahko sodeloval v tistem »boljševiškem komisariatu«, mi ni znano. Dijaškega društva kmetijci niso imeli nobenega, njim torej ni grozila nevarnost, da se komunisti »vrinejo« vanje in jih »skušajo privedi v boljševiški tabor«; a očitno jih je bilo vendar skrb za mladino, ki so jo upali pridobiti zase. Na ljubljanski univerzi je tedaj deloval Klub študentov marksistov, na pol legalna organizacijska oblika pod vodstvom Komunistične partije. Na pol legalna, to se pravi, da je rektorat univerze potrdil njegova pravila in mu dovolil delovanje na akademskih tleh, zunaj univerze pa je bil ilegalen, ker od policijske uprave ni mogel dobiti odobritve. Članek v Mladini je le malo preveč naravnost s prstom kazal na ta klub, ki so njegovi člani razvijali živahno politično delavnost med študenti ljubljanske univerze in ki je bil tudi v sorazmerno dobrih stikih z visokošolskim agrarnim klubom Njivo; prišlo je med njima tudi do skupnih nastopov pri snovanju fronte neodvisnih, nekakšne ljudske fronte med visokošolsko mladino. Članek je bil torej očitno napisan v SKS.*

Ko se je na začetku novega šolskega leta uredništvu Mladine ponudila priložnost, da Srečka Kosovela pritegne k sodelovanju, je naneslo, da se je srečalo dvoje ugodnih naključij. Prvo je bilo, da so bili kmetijci brez mladinskega programa, razen tega pa tudi skoraj brez mladih ljudi, ki bi bili — dovolite mi to miselno igró — izvedli ta program. A drugo, da je bil Kosovel, ki je kot pesnik takrat že imel prav upoštevano ime, v ideološkem pogledu pravzaprav nepopisan list. Prihajal je iz liberalnega, nacionalističnega meščanskega tabora, ki je bil kmetijcem miselno in moralno najbližji. Kosovel jim je bil torej kot sotrudnik dragocen, vrhu tega je imel svoj krog kulturno razgledanih in pišočių mladih prijateljev, ki so se zbirali v literarnem krožku Ivan Cankar in ki naj bi v celoti prešli v sotrudniški krog.

* Dr. Dušanu Kermavnerju in prof. Alfonzu G-panu se moram zahvaliti za nekatere podatke, ki so dopolnili prvotno besedilo te razprave (predavanje v Slavističnem društvu dne 24. februarja 1960). D.K. me je opomnil, da je Mladina gradivo za ta svoj članek povzela iz okrožnice, ki jo je bil takratni prosvetni šef dr. Pavle Pestotnik poslal javnateljstvom vseh srednjih šol; Juš Kozak, tedaj profesor na realki, je njeno vsebino sporočil partijskim ljudem. — Do te okrožnice je prišlo na podlagi ovaduške akcije Yekoslavla Iskre in njegove skupine med študenti na poljanski gimnaziji in drugod.

Z njim in z njimi bi bilo lahko napolniti Mladino z dobrimi, zanimivimi prispevki, da bi na ta način — če naj bo prvi pogoj mladinskega glasila ta, da ga pišejo mladi ljudje sami — dobila resničnejši obraz. Ali kmetijcem je bila neznana dialektika razvoja, ki velja tudi za človeka, za njegovo osebnostno rast. Kosovel, ki je stopil mednje, je bil čisto drug.

Za duhovni obraz človeka, za izoblikovanje njegovega gledanja na svet je v veliki meri odločilno njegovo domače okolje. Otroštvo je pravzaprav edini čas, ko človek vtise, misli, načela sprejema izcela, kakor sicer kupujemo izdelke v manufakturi. Materin telesni in duševni obraz, očetov dom, naj je bil gosposki ali siromašen, domači kraj pa njegove radosti in stiske — podobe in dognanja, ki jih pijemo z materinim mlekom, sestavljajo našo najspodnjo, a tudi najčvrsteje zidano plast; te kamne nam življenje cele polaga v temelj. Pozneje, v času zorenja in v zrelih letih se nas drugače dojemajo spoznanja, zbiramo in izbiramo vtise in misli, analiziramo — prav v kemijskem smislu jih razstavljamo na prvine, odvrčamo, kar nam ostane tuje, asimiliramo, kar prisvajamo, in tako mukoma gradimo svoj pogled na svet. Občutek socialne ali pa narodnostne krivice, ki smo jo doživeli kot otroci, nas spremlja in usmerja vse dni.

Srečko Kosovelu je bil v njegovem iskanju zaključene, celotne podobe o svetu osnovni votek — nacionalni kompleks. Bil je s Krasa doma, iz naše Primorske, ki je po prvi svetovni vojni, po ustanovitvi kraljevine Jugoslavije prišla izpod avstrijske vladavine pod — pozneje fašistično — Italijo. V takratnem narodnem političnem življenju je bilo vprašanje Primorske problem št. 1, saj je bila ta izguba na našem narodnem telesu največja in najobčutnejša. Velik del primorskega izobraženstva, ki je v emigraciji živel v Jugoslaviji, je bil prežet z duhom iredentizma, ki je izhajal iz osnovnega načela o močni, enotni kraljevini Jugoslaviji, kakršna bi lahko nekoč z orožjem izterjala naše narodnostne pravice. Ta lahkoumna koncepcija o kakšnem narodnostnem vprašanju v mejah Jugoslavije ni marala slišati in je brez kritike sprejemala tezo velikosrbskega meščanstva o tako imenovanem »narodnem edinstvu«. — A ni bilo, razume se, vse primorsko izobraženstvo pri nas za takšno reševanje vprašanja Slovenskega Primorja. Ravno komunisti med njimi so prvi dali pobudo za resno, znanstveno postavljanje tega problema in za iskanja realnih potov in metod v reševanju celotnega našega narodnega vprašanja in nacionalnega vprašanja sploh. Med stališčem revolucionarnega marksizma in koncepcijo skrajne šovinistične, imperialistične desnice, ki je pridno prilivala olja na ogenj prvih poskusov fašizma pri nas, se je na tem področju bila žilava borba. Tako se je dogodilo, da je samo vprašanje Slovenskega Primorja še dolgo po prvi svetovni vojni zajemalo nenavadno razsežen in izredno razgiban miselni svet, ki je mlademu pesniku s Krasa, kakršen je bil Srečko Kosovel, lahko vezal vse umske in čustvene moči, kar jih je bilo v njem na razpolago zanimanju za politiko, pa si kljub temu — pravzaprav ravno zato, ker ga je dojemal tako ločeno, iztrgano iz celote družbenega dogajanja — dolgo, dolgo ni mogel priti na čisto. Vrhu tega pa je treba razumeti, da tankočuten pesnik, kakršen je bil Kosovel, ki v njegovi duševnosti s tolikšno premočjo prevladujeta čustvo in sla po oblikovanju lepote, svojega miselnega, svetovnonazorskega razvoja ne more preživljati niti tako naglo niti tako izlahka, kakor se to sicer pogostokrat dogaja pri ljudeh.

S tem v zvezi utegne biti zanimivih nekaj mojih spominov nanj iz časov, ko je hodil v šesto in sedmo realko. Tedaj je — kakor tudi njegova sestra Anica — stanoval pri Čarmanovih na vogalu takratne Gajeve ulice, v stari, na pol razpadajoči hiši dijaške kuhinje Domovine, ki je zdaj že zdavnaj ni več. Čudno je, da se mi hiša takrat, ko so bile parcele med današnjo Kidričevo in Cankarjevo ulico večidel še nezazidane, nikakor ni zdela tako siromašna, kakor mi je zdaj v spominu, ko so zrastle tam tako velike, silne palače. Tako dobra in tiha je bila, ko sta menza za boljše goste v pritličju in uboga, siva dijaška kuhinja v stranskem traktu, ki ju je vodila naša gospodinja, odpravili svoje opoldanske in večerne abonente. Spominjam se, da so se študentje zlasti ob večerih že zdavnaj pred šesto, ko je bil čas večerje, potikali okoli hiše ali postavali po veži — mnogo jih je bilo, ki so težko vzdražali doma, ker niso imeli prijaznega bivališča, drugi niso vedeli za čas, a največ jih je bilo najbrž, ki jim je lakota prehitevala uro obroka. Široke, stare, lesene stopnice so v dveh ali treh razdelkih držale mimo menze v prvo nadstropje do velike sobe z enim samim oknom, ki je gledalo na prazne parcele.

Soba je bila skromno opremljena. Ob levem in desnem zidu po dve postelji, na sredi skupaj sestavljene tri velike mize, ki so za njimi lahko našli prostora štirje

študentje. Knjige in zvezki, v vrstah zloženi po mizah, so ločevali naše prostore, a na sredi je stala velika, trebušata petrolejka z zelenim senčnikom, ki je zvečer in pa v zgodnjih zimskih jutrih dajala luči za vse. Soba je bila uboga, pozimi nezakurjena, a dalo se je nadihati vanjo tople domačnosti, da si se še ozrl po njej, ko si odhajal, kakor to delajo razmišljeni ljudje v podzavestnem strahu, da niso kaj pozabili, in da se je že pusta veža veselo nasmehnila človeku, ko se je vračal iz mesta. Tivoli je bil takrat nekam bliže — najbrž zavoljo starih divjih kostanjev, ki so samotni še stali po parcelah — v jutrih in pred večeri je žvrgolenje ptic prihajalo iz parka.

Skoraj poldruho leto sem stanoval tu s Srečkom Kosovelom; jeseni 1920 — hodil sem v četrti razred poljanske gimnazije — sem prišel in sem ostal še nekaj časa kot petošolec, če se ne motim, ves prvi semester. Prišli smo pravzaprav trije skupaj, trije nižješolci iz Trbovelj, jaz sem bil najstarejši med njimi. Nekaj nenavadnega je, kako goreči lokalni patrioti so Trbovci — kjer koli so se srečali v svetu, takoj so že takrat nastopali v enotni fronti, pa naj so bili politično še tako vsakebi. Takšna enota smo bili tudi mi trije, čeprav smo prihajali iz treh različnih taborov in sem jaz takrat že veljal za komunisto. Bil sem v stikih skoraj z vsemi študenti revolucionarne smeri, kar jih je bilo tedaj na ljubljanskih srednjih šolah, predvsem z Dušanom Kermavnerjem na naši gimnaziji pa z bratoma Klopčičema, Miletom in Francetom, na realki. Izmenjavali smo si ilegalno politično literaturo in sam sem vso svojo gotovino — z inštrukcijami sem sorazmerno dobro zaslužil — trošil za nabavo knjig; z Dunaja in iz Berlina sem po pošti pogosto dobival zajetne zavoje. Mi trije Trbovci smo takrat imeli v Splošni bolnišnici hrano zastoj, a z nami še nekaj drugih študentov iz Trbovelj. Stregle so nam usmiljenke, ki so nas prav obzirno in ljubeznivo nagovarjale, da bi se pred jedjo in po jedi spodobilo moliti. Večina izmed nas je bila proti temu in tej večini so se brez velikega ugovaranja podredili tudi tovariši, ki so bili verni ali bi bili vsaj iz oportunitizma pripravljeni izmoliti kak očenaš na dan, da dobijo dodatek. Takšni in podobni veliki dogodki dneva so vzbujali med nami živahne obravnave in, ko smo se mi trije naselili v stari hiši v Gajevi ulici, je ta naš svet vdrl tudi v Kosovelovo pesniško samoto in mir.

Po pravici lahko rečem tako, zakaj Kosovel je že takrat živel nadvse resno, studiozno in vase poglobljeno življenje. Njegova miza je bila prava delavnica duhovno ustvarjajočega človeka. Skrbno in marljivo je izpolnjeval svoje študentske dolžnosti, a imel je zmerom še zadosti časa za literarni študij in pisanje. Zvečer smo mi trije po navadi hodili zgodaj spat, če že človek ni zašel v gledališče ali če ga kakšna nujna naloga ni priklenila h knjigi. Pozimi nas je tudi mraz pogosto preganjal v posteljo. Kosovel je sam bedel dolge večere ob petrolejki z zelenim senčnikom, študiral in pisal. Ni veliko govoril o svojem delu, ni se ponašal s svojim pesnikovanjem, a včasih mi je pokazal kakšne stihé, ki jih je pravkar napisal, ali kakšno misel, ki jo je našel v knjigi. Takrat je rad prebiral Carlyla, a med pisatelji je bil njegov ljubljenec Oscar Wilde. Bral je njegove Pravljice v Gradnikovem prevodu, ki so ga nekega večera tako prevzele, da mi je moral začeti brati na glas, čeprav sta najina tovariša že spala. Bral je s pridruženim glasom, kakršen se morda najbolje prilaga prečudežni, prežalostni zgodbi o študentovi ljubezni, o prevzetni deklici, o beli roži in o srčni krvi slavca. Bral je s tistimi mehkiimi nj-i in lj-i svojega kraškega narečja, ki jih moj trboveljski govor ne pozna in ki so me zato zmerom tako mikali pri njem, zraven pa s toliko čustva, da mi je dih zastajal od poslušanja.

V resnici je Kosovel po nas treh — lahko bi rekel tudi, po meni, saj sem bil le nekaj mesecev mlajši od njega — prvikrat prišel v stik z neko miselnostjo, pa tudi neko stvarnostjo, ki je bila bistveno drugačna od njegove. Naša soba je bila zmerom, kadar so le dopuščali študij in naloge, polna živahne diskusije, ki sva si v njej stala po navadi midva drug proti drugemu in ki največkrat ni pripeljala do nobenega zaključka. Živo pa ga je zanimalo vse, kar je utegnilo vznemirjati mladega duha in o čemer sem jaz lahko kaj rekel: življenje in boji trboveljskih rudarjev, vprašanje oboroženega upora, diktature proletariata, skupne lastnine, religije itd. Bil je izredno vnet, vroč diskutant. Pogosto se je dogodilo, da me je speljal iz sobe in da sva se šla hitrih korakov sprehajati do vrha glavnega tivolskega drevoreda in nazaj, pri tem pa sva z vso ihto reševala kak pereč problem. Včasih sva se tako sporekla, da sva zadnji del sprehoda prehodila v morečem, sovražnem molku. Priznati moram, da jaz sam nikakor nisem bil tako navdušen za te debate kakor on. Občutek sem imel, da je vse to razdiranje misli zaman in da se Kosovel v svojem osebnem svetu, ki si ga je bil ustvaril, ne da premakniti. Cenil sem ga in sem zato samemu sebi pogostokrat očital, da je le moja dialektična nebogljenost kriva, če ga ne morem

prepričati. Stokrat sem na tihem sklenil, da ne bom več razpravljal ž njim, a kadar ga je spet zgrabilo razpoloženje, se nisem mogel izogniti besednemu dvoboju ž njim.

A ne more biti dvoma, da se je Kosovel za ta družbena vprašanja toliko zanimal in se tako razvnel ob njih v znatni meri zato, ker mu je bil nasprotnik pri roki — debata je bila njegova strast — ker sva velik del dneva prebijala skupaj, zlasti pa zato, ker je bila to zanj najlagodnejša pot, da se, čeprav le bežno in površno, seznanil s problematiko, ki je bilo o njej vendar toliko govora povsod, med študenti, v tisku, na predavanjih in zborovanjih. Kar sem imel nemške napredne literature, ga ni zanimala, niti politična niti leposlovna. Pa tega ne navajam v grajo, še zlasti ne, kar zadeva leposlovno. Bila je namreč povečini literatura skromnejše, propagandne vrste, prevodi iz tujih književnosti (zlasti Upton Sinclair) in pa nemški izvirniki, ki pa je bil med njimi resne umetniške vrednosti edino Ernst Toller in pa do neke mere še proletarski pesnik Max Barthel, ki ga Nemci štejejo za pomembnega predstavnika socialne poezije. Ali Kosovela tudi ta dva nista kdo ve kaj privlačila — bila sta mu očitno tuja po tematiki, Barthel pa tudi po svojem slogu. Kosovel je nosil v sebi podobo o globlji, čistejši poeziji, ki ji je ostal do konca zvest, tudi takrat, ko se je razvil v barda naše narodne in socialne revolucije.

Resnično živo, goreče ga je zanimalo tedaj le naše narodnostno vprašanje. A tu je zanimivo, da se je Kosovelu že takrat, v šesti šoli, uprla reakcionarna zabloda o »narodnem edinstvu«, ki je v liberalnem političnem taboru veljala za osnovno načelo, in da je tudi v tem iskal svoje poti. Že takrat je zametaval to tezo — zametaval, pravim, zavrgel je najbrž še ni do kraja, ker se je moral pač do vsakega spoznanja dokopati s srčno krvjo. Pred mano je stanoval ž njim moj rojak D., njegov prijatelj, in, da tako rečem, somišljenik, ki je medtem maturiral in je to jesen odhajal študirat v Zagreb. Pred odhodom je prišel Kosovela obiskat v Ljubljano. Zvečer sta hodila po mestu in debatirala in precej pozno, ko smo drugi že spali, sta prišla v sobo. Nista prižgala luči, naslonila sta se ob odprto okno in tiho, vroče razpravljala dalje. Ostri šepet me je predramil in slišal sem, da rešujeta naše narodnostno vprašanje. Kosovel je z vso vnetostjo zastopal načelo, da smo Slovenci narod, in je klical predvsem jezikovne argumente na pomoč. D. ga je z enako vnetostjo pobijal, dokazoval je, da je slovenščina narečje, ki se v velikem merilu komaj toliko loči od hrvaščine, kakor, recimo, govor v trboveljski od govora v zagorski dolini v malem. In navajal je za primer, kako v Trbovljah izgovarjajo besedo šola in kako v Zagorju. — Že takrat je bil na tem, a ostal je vendar v dilemi, odločilnega koraka ni mogel napraviti — ni izstopil iz Preporoda, ki je zavzemal D.-ovo stališče. Med drugimi prijatelji, ki so ga tedaj prihajali obiskovat, se poleg A. Gspana in Lada Khama spominjam zlasti še njegovega rojaka Vlada Martelanca.

Resnica pa je, da mu načela socializma že po kratkem trajanju najinega poznanstva niso bila več tako tuja. Le njegova malce nagajivo trdoglava narava ni dopuščala, da bi na koncu priznal nekaj, kar je na začetku oporekal. Toliko bolj pa me je presenetila neka njegova izjava še tiste jeseni leta 1920. — Po kosilu me je vprašal, ali pojdem tudi jaz na tečaj ruskega jezika, ki se je imel tistega dne začeti na poljanski gimnaziji za vse ljubljanske srednje šole. Jaz za to stvar nisem vedel in, ko mi je Kosovel objasn timer, da je bilo pri njih razglašeno po okrožnici, sem upravičeno domneval, da je tečaj namenjen le višješolcem. Kosovel pa ni odjenjal, samo ob sebi se mu je zdelo umevno, da moram jaz na ta tečaj, in nazadnje sem se vdal in sem šel ž njim. Na vogalu starega Slona pred pošto sva počakala, z nekim prijateljem da je še domenjen. Kmalu je ta njegov prijatelj prišel, bil je njegov rojak in sošolec Rastko Nemec. Seznanil naju je in tedaj je Kosovel rekel Nemcu o meni: »Ta je tudi eden naših.«

Zavriskalo je v meni, tako sem bil vesel teh besed — saj je bil njihov pomen nedvoumen. Jaz sem bil tisti, ki je v najinih debatah zmerom brez ovinkov in naravnost izpovedoval svoj nazor, tako da o meni ni mogel dvomiti. Ali ni popolnoma jasno, da je Kosovel s temi besedami izenačil svoj svetovni nazor z mojim pa da mora biti Nemec enakega mišljenja z nama? Nekaj čudnega je, kako se je nam vsem trem ta Kosovelova formulacija zdela popolnoma razumljiva, kar sama po sebi umevna. Ko smo šli dalje po stari Prešernovi ulici, čez frančiškanski most in čez Vodnikov trg proti gimnaziji — polagoma se je večerilo in v razredu so že luči gorele, ko smo prišli (ruščino je poučeval suplent Ciril Peternelj z liceja) — nismo več govorili o tem. A že takrat sem na tihem vedel, kako neznansko relativnega pomena je mogla biti ta Kosovelova izjava. Rastka Nemca prej nisem poznal in poslej ga nisem več videl. V prenapeti romantiki, ki je lastna vsem strastnim

iskalcem spoznanja, se mlad človek, ki je nenehoma v gibanju, pogostokrat rad izdaja za nekaj, kar ni, a tisti trenutek sam v sebi pošteno misli, da je. Nekaj bi moralo biti narobe s človekom, ki bi lahko rekel o sebi, da je v pubertetnih letih zaključil svoj miselni krog. Kosovel je bil neznansko daleč od tega. Če je trenutek stopnica v času, pa tudi spoznanje ni več ko stopnica. Neštetokrat je treba nazaj, da potem nadaljujemo pot navzgor. Tako je Kosovel hodil skozi življenje.

Izredno dovteten, nestrpen od žeje po resnici, a tako bridko samosvoj, da je morala sleherni misel, preden jo je lahko sprejel od sveta, skozi zadnje najtanjše cedilce njegove duše. Moja bližina, navzočnost nas treh, ga je navdajala s sugestivno nujnostjo, da je ureditev družbe prvi imperativ časa. Četrtošolci na poljanski gimnaziji smo tedaj izdajali šapirografiran literarni list Jadran, ki sem mu bil jaz nekaj časa urednik. Rokopisi, ki sem jih dobival za list, niso bili kakšne posebne cene. Kosovel mi je nekajkrat pokazal ali bral svoje stvari, ki so za moj občutek kazale izredno tanek posluš in kulturo. Nikdar bi si ga ne bil drznil prositi, naj dá kak prispevek za naš list — tako siromašen se mi je zdel naš Jadran pred njim. Ko je videl prvo številko, pa mi je sam od sebe ponudil sodelovanje in jaz sem zagrabil z obema rokama. Nerodno mi je bilo samo, ko sem opazil, da naši bralci, moji sošolci, nimajo smisla za pravo lepoto in da ne čutijo počastitve, ki jim jo je naklonil redek talent. Pesem Proletarcem, ki jo je pod psevdonimom Vidoslav objavil v četrti številki Jadrana, pa priča, da najini dolgi, živčni pomenki niso bili brez odziva. Pesem se glasi: Nosite glave pokoncu, / uprite pogled svoj k solncu, / iščite v njem si moči! / Nočete? ... Mar se bojite ljudi, / ki nimajo žuljavih rok? / Mar jim ni oče isti Bog / kot vam? / Čemu bi pred njimi bilo vas sram? // Veste, marsikateremu teh ljudi / seva pekel iz oči; / dasi jim je čist obraz, roke, / vendar ni čisto jim srce! // Zatorej pokoncu glave, saj vzdržujete svet, / k solncu uprite svoj pogled, / v od njega svetlo vso planjavo, / ki nam lahko luč prinese pravo.

Iz vsega povedanega menda lahko razberemo, da se je Kosovel že kot šestošolec živo ukvarjal s problemi, ki jim je pet let pozneje s svojim nastopom v Mladini našel tako plastične in izvirne rešitve v svoji aktivistični, kritični in polemični esejistiki, pa tudi v svojem pesniškem ustvarjanju. Latentno, podzavestno in pogostokrat na videz proti njegovi volji so že takrat poganjale v njem klice idejne smeri, ki jo je pozneje ubral tako odločno in s tako prepričljivim zanosom. Z delavstvom ne takrat ne pozneje ni imel tesnejšega stika. Še kot srednješolec pa je (po podatkih A. G.) dvakrat imel priložnost, da bežno, na šolskem izletu, a vendar od blizu vidi muko in trpljenje našega proletarca v tistih dneh: prvikrat v Rušah na izletu pod vodstvom Komatarja, drugič, v sedmi realki, pa v Zagorju, kjer so si študentje pod vodstvom Juša Kozaka ogledali glažuto in kisovski rov; silno ga je prizadel zlasti obisk med zagorskimi steklarji in rudarji. Med velika doživetja, ki so v revolucionarnem smislu vplivala nanj, pa bi bilo treba na vsak način šteti še dva zgodovinska datuma iz našega delavskega gibanja: napad kraljeve žandarmerije na delavske množice med železničarsko stavko aprila 1920 na Zaloški cesti v Ljubljani in spopad med Orjuno in rudarji v Trbovljah 1. januarja 1924. Takrat, po dogodku na Zaloški cesti, so ljubljanski srednješolci v gručah romali na prizorišče moritve in v mrtvašnico na koncu stare Splošne bolnišnice, kjer so žrtve, zasute s cvetjem, ležale na odru. Med temi študenti je bil tudi Alfonz Gspan, a najbrž tudi njegov prijatelj Kosovel. Prav tako je spopad ob izzivalnem oboroženem pohodu Orjune na Trbovlje razvel silne debate med mladimi ljudmi, ki so morale živo vplivati na tankočutnega Kosovelovega duha. Trboveljski dogodki so ga morali toliko bolj v živo zadeti, ker se je tedaj, čeprav le s prav rahlimi vezmi, še zmerom štel za pripadnika tako imenovane napredne stranke, ki je z vsem svojim aparatom podpirala orjunaško akcijo.

1. junij 1924 je nekako na sredi med člankom Dijaški časopis, ki ga je še v oktobru 1923 objavil v drugi številki Vidovdana, »glasila jugoslovanske napredne omladine«, in pa njegovim prvim nastopom v Mladini. Članek v Vidovdanu že zgovorno nakazuje Kosovelovo novo smer. Ko razpravlja o nalogah dijaškega časopisa, govori najprej o нравni propalosti »današnje družbe« in o »zavesti človeka, ki je propala«, potem pa nadaljuje: »Človek ne ve več, da je človek. — Toda eno zagotovilo je temu človeku: kadar se nažre do sitega in mu tudi spleen ne bo več drugoval s prijetno brezskrbnostjo, se bo uprla duša. Vstal bo ponižani in zaničevani duh. — Delavci bodo vstali, vsi, ki gradijo življenje v posameznih njegovih delih, manuelci, intelektualci, z eno besedo vsi, ki hočejo živeti, ker imajo zato

svojo prirodno pravico. Vstala bo nova sila, ki naj reši propalo človeštvo, sila, ki je preračunana na našo dobo kot maščevanje in lečilo. Zgodovinar bo napisal: *Zgodovino pišejo mase*. Ako pregledamo te faktorje, je uvideven račun: vse bo strto, kar nima ogrodja...» Članek, ki se tako nenavadno bere sredi nacionalističnih public in tirad v Vidovdanu, obsega komaj dobro stran lista. A Kosovel je takrat še zmerom zvest svoji skepsi in pred zaključkom še zmerom izraža bojazen in dvom: »Besede, besede, besede! poreče, kdor prečita ta članek. Ne bo me osupnila sodba.«

V Mladini mu je urednik Tomšič takoj v prvi številki drugega letnika zaupal Uvodne besede. »Zmaga resnice v kulturnem, *humanizma* v gospodarskem, *pravičnosti* v socialnem življenju pa bo največji triumf sodobnega človeka,« je Kosovel zapisal kot geslo nove smeri. Politični program, formuliran v pesniškem, na videz presplošnem, a v resnici dovolj jasnem jeziku, če besed ne trgamo iz konteksta. Na drugem mestu, v Refleksijah ob koroškem dnevu, pravi v isti številki: »Svet se deli samo v dvoje skupin: v *zatirajoče in zatirane*.« Vprašanje slovenske narodne samostojnosti postavlja kot zadevo boja s kapitalističnim družbenim redom. Samo pesniški jezik? Drugič v slovenski kulturni zgodovini doživimo primer, da se pomemben literarni oblikovalec pridružuje gibanju širokih ljudskih množic, sprejema program njihovega najbolj naprednega krila in se s svojim delom sam uvršča na čelo teh množic: prvi je to storil Ivan Cankar, drugi Srečko Kosovel. Ta paralela se nam vsiljuje sama od sebe. Kakor ni Cankar sistematično študiral znanstvenega socializma, tako tudi Srečko Kosovel ni proučil vsaj temeljnih del iz razsežne literature modernega marksizma-leninizma. A kakor je bil Cankar v času pred prvo svetovno vojno eden izmed voditeljev takratne slovenske socialne demokracije — in najbistroidnejši med njimi — ne da bi bil formalno njen član, tako je Srečko Kosovel, resda v drugih okoliščinah, pred petintridesetimi leti postal vodja naše mlade slovenske revolucionarne generacije, ne da bi bil kdaj formalno pripadal kateri njeni organizaciji. Pa kakor Cankarja, tako tudi Kosovela ni mogla le gola pesniška intuicija pripeljati na to pot. Videli smo, da mu je bilo treba za to dolgega gorenja in zorenja, a brez dvoma tudi življenjske izkušnje.

Ko je napisal tiste Uvodne besede, je bil stvarno označen za urednika revije, čeprav po črki to ni bil. Že po prvi številki je Stanko Tomšič uredništvo odložil in od prihodnje številke dalje zavzame njegovo mesto uredniški odbor. V tej na videz formalni preosnovi je začetek tistega načina kolektivnega urejevanja, ki ga bomo težko našli v podobni tovariški obliki pri kakšnem drugem slovenskem mladinskem listu v času med obema vojnama. Polagoma se je uvedla praksa, ki je pozneje zavzela prav širok razmah, da je vsak rednejši sodelavec dobil svoj glas v uredniškem zboru. Na ta način list ni bil le glasilo gibanja, ampak je bil s svojim sotrudniškim krogom hkrati organizirana sestavna enota v tem gibanju. (Iz zgodovine tega kolektivnega načina urejevanja bi se dale pripovedovati zanimive zgodbe, značilne za duha, ki je vladal v tej generaciji, in za ozračje tistih dni.) V krog Mladine je Kosovel privedel svoje stare tovariše iz Ivana Cankarja in nove prijatelje z univerze in od drugod. Med njegovimi najožjimi sodelavci so — imena navajam po časovnem redu, kakor se pojavljajo: Ciril Debevec, Ivan Grahor, Vinko Košak, Bratko Kreft, Anton Ocvirk, Alfonz Gspan. A večino prostora polni s svojimi prispevki sam. Podoba je, da se mu je mudilo od tod, bilo je to zadnje leto njegovega življenja in pisal je z neizmerno silovitostjo. Zapuščina, ki nam je ostala, priča, da je bil to duhovno najbogatejši, miselno najdalje zagledani pesniški oblikovalec iz rodu med obema vojnama.

S svojim političnim delom, z živo in pisano besedo, s publicistiko in poezijo, se je na višku svojih ustvarjalnih moči popolnoma samoraslo, iz lastne pobude, brez vsakršnega formalnega stika z revolucionarno organizacijo delavskega gibanja, to se pravi, tudi brez načrtne politične šole v revolucionarnem smislu, pridružil temu gibanju in zavzel vodilno mesto na enem izmed njegovih pomembnih bojišč, kakršno je boj naprednih kulturnih delavcev za novo obliko sveta. Pa čeprav je to njegovo delo trajalo komaj od ene jeseni do pomladi, je žetev izredno bogata. Srečko Kosovel pomeni v literaturi svojega časa največjega, najizrazitejšega predhodnika in klicarja naše ljudske revolucije. V procesu njegove duhovne rasti nam je danes sicer marsikaj še uganka, ki je danes še ne moremo rešiti do kraja. Ni pa dvoma, da bi bilo še mogoče obnoviti podrobnejšo črto njegove rasti.

Zelo verjetna je domneva, da znaten delež pripada tu njegovemu rojaku in prijatelju Ivanu Grahorju, ki je bil takrat že eden vidnih političnih delavcev, publicistov in pisateljev med študenti ljubljanske univerze.

Ludvik Mrzel

NEKAJ ZANIMIVOSTI IZ JEZIKA RUDARJEV

V jezikoslovju često govorimo o pojmi: knjižni jezik, pogovorni jezik, dialekt. Vsaka izmed omenjenih zvrsti nosi v sebi karakteristično obeležje, pogojeno v okolju in delu. Za slovenski knjižni jezik velja kot za vsak drug jezik, da se je izoblikoval postopoma do današnje oblike zaradi razmer, v katerih je nastajal. Čeprav korenini v dveh glavnih slovenskih centralnih narečjih — dolenjščini, ki mu je prvotna osnova, in gorenjščini — je v glasoslovnem, morfološkem in sintaktičnem oziru kot knjižna tvorba splošno slovenski in prav tak kot živo vsakdanje običlo ne obstoji. Življenje v kulturno-gospodarskih središčih ustvarja ob knjižnem jeziku poseben tip jezika — pogovorni jezik. Ta je po eni strani vedno vezan na knjižni jezik, bolj ali manj obarvan z dialektom, po drugi strani pa nanj vplivajo različne družbene plasti, zato ne moremo govoriti o enotnem pogovornem jeziku, ampak o lokalnih variantah pogovornega jezika. Na pogovorni jezik vpliva situacija že sama, na svoj način ga oblikuje delo; tako po svoji funkciji ne more biti nekaj stalnega, ampak je odvisen od izobrazbe, namena in originalnosti posameznika pripovedovalca. V odnosu do knjižnega jezika, ki ima zaradi svoje kulturne in družbene vloge najbolj izdelan slog in v najvišji meri izoblikovan logičen način izražanja, je radikalnejši in svobodnejši. Dialekt je vezan na določen teritorij, pri nas v glavnem tipičen za kmečko okolje. Vsak dialekt zase kaže samostojne glasoslovne, morfološke itd. pojave v razmerju do splošno slovenskega jezikovnega razvoja in ustvarja posebne značilnosti v vsebini izraza in načinu izražanja.

Kakor nastaja v kulturno-gospodarskih središčih kompromisna oblika vsakdanjega jezika, tako srečavamo tak pojav tudi v rudarsko-industrijskih krajih. Zaradi neprestanega mešanja prebivalstva osnovni dialekt utone, njegove značilnosti se zabrišejo, v naglo razvitem središču se formira novo jedro, od koder se širijo inovacije do skrajnih robov osnovnega dialekt. Ob takem mešanju nastali govor je vendar tipičen — vsebina besed je šele nosilec duha — po svojih predstavnikih celo zelo originalen, svojevrsten in ekonomičen, torej stilno izrazit. Fizično delo prav tako kot duševno daje s svojim okoljem nešteto asociacij za nova izrazna sredstva, za nastanek novih besed, besednih zvez, ki so v posamezni situaciji ekspresivnejše in ustrežnejše kot v jeziku ustaljene izrazne kategorije, seveda so te novosti podvržene naglim spremembam.

Ob teh splošnih mislih bi rada opozorila na dve stvari, ki se mi po vsebini in tipičnosti zdita izredno zanimivi, namreč na stabilno strokovno izrazoslovje rudarjev in na njihov način pogovora, pripovedovanja, na svojevrstno frazeologijo, kar vse je zelo spremenljivo.¹

Vse Zasavje nekako od Litije do Zidanega mosta spada po svojem historičnem glasoslovnem in morfološkem razvoju v sklop dolenske dialektične baze, kasneje pa je bilo prekrizano z gorenjsko-štajerskimi značilnostmi. Po ozkih prehodnih goratega ozemlja je govor na severu trčil ob gorenjščino, na severovzhodu na savinjščino in laški govor. Vse to je že v zgodnji preteklosti ustvarilo neenotnosti in nekatere glasoslovne, morfološke in akcentološke pojave pospeševalo ali zavlačevalo in ustvarilo prehodni, mešan dialekt. V jezikovnem razvoju gospodarsko pasivnega Zasavja je odigral odločilno vlogo razvoj rudarstva in industrije, ki je v novo nastala industrijska središča (Zagorje, Trbovlje, Hrastnik) zanesel ljudi iz okolice in iz različnih krajev Slovenije. V razmeroma kratkem času (150 let) se je v teh središčih sformiralo novo govorno jedro, nastal je poseben žargon, ki je odsev dela in mišljenja zasavskega rudarja. Zanimivo, da je prof. Ramovš v Dialektih (1935) ta skrajni podaljšek dolenjščine ob Savi in severno od Save označil samo kot medijski govor in orisal njegove značilnosti. Gotovo ga je k tej oznaki navedla ugotovitev, da se vse, kar je za dialekt značilno, na tem ozemlju preveč razblinja, in se je v svoji raziskavi omejil na porečje Medije (Medija, Izlake, Zagorje), kjer je ugotovil pojave, ki so bili po njegovih nazorih za govor tipični. Ob današnjem razvoju industrije (7 do 8 tisoč rudarjev) se s stalnim dotokom prebivalstva tudi iz južnih pokrajin Jugoslavije, razumljivo, ta proces mešanja nadaljuje in stopnjuje, kar močno vpliva na kmečko okolico in prvotni dialekt izpodriva. Nagla komunikacija in poživljena kolektivnost povzročata, da se moška kmečka delovna sila, pretežno usmerjena v rudnike, navzema duha doline. Starih kmečkih idiličnih pripovedovalcev ni več, govor je vedno bolj razgiban, stavki so samo nakazani, javlja

¹ Gradivo za članek je zbrano iz rudarske okolice Hrastnik—Dol—Brezno. Iz tehničnih razlogov ga ni bilo mogoče opremiti s potrebnimi diakritičnimi znamenji.

se težnja po jedrnatem, zgoščenem izrazu, ki ustreza današnjim življenjskim razmeram. Zopet srečavamo posameznike, ki z bistrostjo in iznajdljivostjo lahko pogetnejo za seboj vso okolico in jo vključijo v ustvarjalni jezikovni proces. Tako obstaja in nastaja v rudarskih krajih jezik, ki ima kljub zgodovinski dialektološki neenotnosti toliko tipičnega, da ga vsak poslušalec lahko opredeli. V čem se kaže ta tipičnost? Kaže se v neprestani težnji po originalnosti, duhovitosti, drznosti in v izrednem smislu za humor. Delovno vzdušje kot posledica posebnega okolja v jami rudarje neverjetno jezikovno sprošča. Vsak se počuti na svojem delovnem mestu neprekosljivega in nenadomestljivega, neustrašen je pri delu in v besedi. Če se jezi in preklinja, je na dnu misli želja, da zadene v črno, da »jo pogruntam«. Kolektivnost spodbuja svojevrstno zgovornost. Beseda mora biti ekonomična, izrazita, govornjena ob določeni situaciji na pravem mestu, hkrati mora biti pomensko gibljiva. V tej težnji po originalnosti se jasno kaže miselni razvoj delovnega človeka in njegov način izražanja, ki teži v sicer preprosto, a po svoji kombinaciji prese-netljivo, drugim nerazumljivo metaforiko. V metaforičnem načinu izražanja se kaže neprestano prepletanje in mešanje delavsko-kmečkih izraznih elementov.

Strokovno izrazoslovje, ki so ga prinesli rudarji sami iz tujih rudnikov, je povečini nemškega izvora. (Vendar gre tu za dvoje vrst izposojenk; za take, ki so na slovenskem jezikovnem teritoriju splošno znane, bodisi da gre za starejšo ali mlajšo dobo izposojanja, in pa za izraze, ki se tičejo samo rudarstva in so izposojeni v raznih dialektičnih oblikah iz tujih rudnikov ali vpeljani s tujo, nemško upravo. Izposojenke iz različnih časovnih obdobij so zapuščale svoje sledi v fonetični podobi besed, kar odseva v različnih glasoslovnih substitucijah in bi podrobna fonetična raziskava pojasnila, od kod in kdaj so prišle v omenjena rudarska središča.) Glasovi nemških izrazov so delno substituirani z ustrežajočimi glasoslovnimi težnjami do-lenjske dialektološke baze, s primesjo nekaterih gorenjskih pojavov — analogično po domačih besedah. Tako sta n. pr. nemški e in ö substituirana z e (ki ni v domačem vokalnem sistemu) in z diftongom ie, ki je dolenski refleks za ê, e in ë, n. pr.: šlemunga *Schlemen*, švelar *Schweller*, kvel *Gewölbe*, gezenk *Gesenk* ali: ubliegat *ablegen*, štriekna *Strecke*, liegant itd. Nemški o je substituiran z o ali z diftongom uo, ki je dolenski refleks za ô in õ: fortna *Pforte*, puorloh *Bohrloch*. Ali: kuoln *Kohle*, zuolm *Sohle* itd. Nemški a je substituiran z o ali a: šoht *Schacht*, ferzoc *Versatz*, lampa *Lampe*, laufar *Laufer*. Nepoudarjeni nemški a običajno preide preko o v u: kumarat *Kamerad*, upava *Abbau*, ubliez *Abiösen* itd. Izrazi so sprejeti v slovensko morfološko strukturo z dodanimi domačimi sufiksi in prefiksi. Gre za samo-stalnike, kjer zasledimo mešanje spolov, in za glagole: kupla *Kuppel*, holcaptajlunga *Holzabteilung*, štriekna *Strecke*, kopfarca *Kopflampe* itd. Samostalniki moškega spola so sprejeti v slovensko deklinacijo, sufiksov običajno niso menjali, n. pr.: hajar *Hauer*, laufar *Laufer*, gezenk *Gesenk*, dritl *Drittel*. Glagoli: prehat *brechen*, pusenklat *senken*, nahrainsat *nachreissen*, pefalat *falzen*, zaplecac *pfletzen*, zalaufat *laufen* itd. Izrazi, preneseni v slovenski jezikovni sistem, so tako dobili domačo barvo, a so pogosto premaknili pomen in so n. pr. gverk *rudnik*, štajgar *paznik*, hajar *kopač*, štempel *stojka*, rigl *prečnik* itd. tako živi, da pomenijo rudarjem slovenski izrazi, po zaslugi rudniške uprave, ki se zelo trudi za uvedbo slovenske terminologije, danes že vsem znani, lahko afektacijo ali pa človeka, ki se na stvar ne razume. Resnično niso to več nemški, ampak knapovski izrazi (pu knapusk), kot sami pravijo. Iz pogovora lahko razberemo le stare privajene rudarske termine: Maš nošihit (*nočno delo*)? Ja, so me na ta dritl peliegat (*so me na to izmeno ali tretjino določili*), k' je ublies kronkiegcl uzieu (ublies *tisti, ki zamenja delo, kronkiegcl bolniški list*). Za laufarja bo že (*vozač*), prec ne moure bit hajar (*kopač*). Pejt h gverk (*v rudnik*)! Duons je cuolnga (*plača*). S'ti tut plaumohar ratu (*neopravičeno izostajal*)? Zej sm' pa na četrtem dritlni *sem v bolniški*. Vse na omenjen način ponašene besede zbu-jajo nekoliko trd vtis, a so govornje z nekim posebnim prizvokom in zlasti v jami, kjer rudarje podzavest skupne nevarnosti še posebno zbližuje, se ta občutek never-jetno ublaži in napravlja njihov govor simpatičen in domač, vendar po vsebini zaradi izrednega okolja skrivnosten in svojevrsten, razumljiv samo rudarjem.

Zanimivo je pogosto prenašanje teh izrazov v situacije, ki nimajo zveze s poklicnim delom. Tu gre za nove asociacije navadno mlajših posameznikov, ki ustvarjajo nove besede s smislom za bistvo, zanimive besedne zveze itd. in jih vsa dolina zaradi originalnosti in aktualnosti v kratkem času osvoji. Raziskava teh novosti lahko najde izvor v konkretni situaciji. Zaradi točnosti in ustreznosti po-stanejo zelo sintetične ter splošne in so često znak razpoloženja govorečih. Tako

se sliši n. pr. za nekdanje — vrgli so ga ven — so ga sfedral čez urate (je fedru vozil *jamsko dvigalo*); te bomo sfedral uon; boš še nejkji štemu *urejal*; ta je rieveš, ma klobn na urati *poročen je*; klobn *posebna spojka v jami*; je blu fajn nasajen je ka-zalo; je že taku nacilan za kumarata *dogovorjeno, zmenjeno*; zvečier pa sprejt metulčka, zat pa kravatno zakalam *zagozditi, privezati kravato*; jes te bom ubdihu *oštel te bom* (poudarjena fizična stran zmerjanja); ali: pejt sem, boš mmal gajtjne pukazu *boš kaj povedal*; ta je pa jazbečarske *sourte majhen je in v jami dela*; baba ga je naarala, k nej duost gnarja *priesu pretepla ga je*; le u jega (najprej v jami vzklik za delo, nato se kot splošen imperativ prenaša v različne situacije); ali spet: s tabi se samu s puharjem puguvarjam *s teboj ne govorim*; pundeljč je plau; s že spet plauga *nariedu?* (neopravičen izostanek označijo z modrim svinč-nikom); ta fraza je splošno slovensko znana.

Nekoliko nepričakovanih pomenskih premikov in za naš govor nenavadnih iterativov zasledimo pri glagolih. Običajno se sliši: tam je kuoln že pubran; bote hmal pubral *izkopali premog med sloji*. Za »iztiriti« uporabljajo samo glagol »poklati, n. pr. puklal se je *voziček je iztiril* (kar je poklano, leži na tleh); ahti, de t' na pukuole! *zuolm* je trejba *pusniet ila izravnati*; je že pretesarjen? je že precim-pran? kaj pustaplaš? že spet mangupiraš? ta je pa ugojen *okrogel!* je že žvižgal? (sirena ne tuli, ampak žvižga); na Brejznam dvej žvižga; ta use pr Dalmatinci *psi zapije*; a si vouka *nariedu?* (na videz zasut prostor v jami). Glagol *goreti* se malo uporablja; večinoma se sliši: tam je biu uogij; spet je uogij tam. Ali: smo na urečin; na uot (deli, kjer je vroče in mokro). Pritožujejo se upravi brezosebno: muoja številka je premal zaslužla! muoja številka je mela teškoče (vsak rudar ima svojo številko). Z ozirom na emocijo vidimo, da je uporaba samostalnika učinko-vitejša, predvsem pa ekonomičnejša kot raba glagola in zopet dokazuje rudarjev miselni postopek, ki si išče najkrajši način izrazanja.

Za težko delo v jami se nihče ne izraža, da je bil to trd oreh — to že zdavnaj ne predstavlja nobene trdote — ampak poznajo samo izraze: zagaman je blu; tam je pa začikan (nekateri čakajo pri delu); je blu bol zamutan. Značilno je uporabljanje tujk na nenavadnem mestu, kar pride do izraza pri nekaterih adverbih. Prislov »nobl« je zelo pogost: fajn, nobl je u jam! tist je tut nobl, namuorš s kram-pam zram; tist je tud nobl! *dobro odlično* (lahko tudi v ironičnem smislu). Ali: kaku je blu? Original! Rieč original besejdo! Težnja po presenetljivosti je zelo močna, tako se sliši pogosto kaj kontrastnega: ta je lejpe farbe — čist krvav zelen; sm glicdu krvau zelen *pisano, debelo itd.* Dostikrat sta za pomen besede ali fraze odločilna besedni red in stavčna intonacija, n. pr.: zdej so prejšl pa hajeri (najvišji naziv v jami je kopač); lej joh, cepinarji *kopljejo s cepini*; griš s kna-pucam? (knapovec — rudarski avtobus); celevar je že šou, pa glažar tut (avtobus celjskih rudarjev in avtobus steklarjev).

Jamsko orodje poimenujejo po lastnosti, podobnosti ali po izvoru, a to skoraj vsaka jama po svoje. Tako n. pr. v Hrastniku imenujejo posebno pripravo, ki ruši tesarbo in železne stojke — mutec. Zakaj — tih je, pa dela za tri! Zdi se mi, da ta odgovor najboljše pojasnjuje nastanek njihove privatne slovenske terminologije. Vozički imajo posebna imena: buliči (po poslancu Buliču, ki jih je uvedel v Seno-vem), rašuci (iz Raše), čuši — za prevažanje lesa, verižni transport imenujejo pancar itd. Vsa jamska delovna področja imajo svoja imena ali po zunanji geografski orientaciji, po osehah ali po številkah. N. pr. Jedert rov (Brezno), Zvezna (zvezni rov Hrastnik—Trbovlje), Marinko rov, na erštm horiconti, zitfelt, liegantfelt itd.

Posebno zadnje čase se širijo fraze, po pomenskem obsegu zelo široke. Odvisno od situacije lahko izražajo veliko pohvalo ali ironijo. Nadomeščajo lahko dolgo vrsto pridevnikov na eni strani zaradi svoje ustreznosti, na drugi strani zaradi svoje splošnosti. Na vprašanje, kako je, posebno mlajši rudar navadno odgovori — fajn pa pucejn! Ker sta to dva pojma, ki sta v vsakdanjem življenju zelo aktualna, je jasno, da je ta zveza postala zelo gibljiva in je danes že navadna fraza z zabrisanim prvotnim pomenom. Med rudarji je lahko že neke vrste pozdrav (jamski pozdrav je samo Srečno!), v daljšem pogovoru se nešetokrat zvrsti. Kaku je blu? (kjerkoli in kadarkoli) — fajn pa pucejn; smo pil vin — fajn pa pucejn; tam so pa dekliete — fajn pa pucejn; kakšna je bila igra — fajn pa pucejn. Podoben obseg in enako vrednost ima fraza »tak ku ma za bit«, n. pr. kakšn s pa duons? Jes, tak ku ma za bit! Tu t' je hajar — ku ma za bit! Sm ga ubdihu ku ma za bit; tu t' je luoj — ku ma za bit *lenuh, počasnež*. Hitro osvojijo kakšno karakteristično besedico posa-meznika, ki dobi sčasoma vlogo različnih pomenov. Tako se je n. pr. pojavila po-

dvojitev besedice še v funkciji brezmejnega elativa, ki izpodriva vse konkretnejše stare primere. Mam jes gnarja še in še (za staro: ku smeti, ku pečka). Bo vina še in še! Ali kot novoletno voščilo: samo stisk roke in — še in še! Pojavljajo se seveda tudi nove primere in stalna vprašanja, ki imajo določen namen — ali norčevanje ali izmikanje. Na primer: sm žejn ku muora; suh ku cuota; nadzorniku je ku salate; ali: a tuoj pes na lojtrih spi? (suh je, poznajo se mu rebra). Ste celo Ameriko nalažil, de na spelite? (težko vozijo); maš bule pód pasho *ali si len?* a ta rjauga pacaš *imaš na piki*; boma dabila kej kuonjskega (če bosta v jami kaj dremala). Pridevnika pijan se posebno ob prizadetosti izogibljejo. Iz neke zadrege nastaja že kar nov tabu, ki se izraža v številnih nadomestkih. Navadno se opravičijo: duons je pa vejter *zanaša*; duons sm pud vejtram; ali: litar je blis, bo spet vejtar! As' že spet takist? ga muorm mmal mejt; glaža pa na muorm videt! *rad piye*; sm biu mmal trunčen, kumarata smo zapil (že ob neprizadetosti). Pri petju v družbi vedno kdo pripomni: ni blu lpu, pač pa naglas; smo zapejl, kaj; — lepu ni, naglas je pa. Za prepír ali pretep pozna hrastniška dolina frazo »bo trejba zbejlt«. Učasih zbejlmó, če ne grie drgač; napóru so pejl, puol so pa bejll; pr sosejt že spet bejljo. Fraza je nastala iz slučajne zadrege. Rudar se je prepíral z ženo, ki mu je zmetala v navalu jeze stvari skoz okno. Medtem ga je ravno obiskal »kumarat«. Kaj pa Juóže ti? Hitro se je znašel in odgovoril: »A, bejlmó, bejlmó.«

Martina Orožen

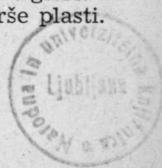
ZAPISKI IN OPOMBE

Ob branju in študiju se utrne človeku ta ali ona misel. Drobna je, premajhna za članek ali celo razpravo, vendar po svoje le dopolnjuje to in ono trditev, osvetljuje kakšno se zdi na večnost postavljeno resnico. Včasih kje trdim, kar se izkaže pozneje za nepravilno, tu in tam v duhu ugovarjam tovariševi izgovorjeni ali zapisani trditvi. Tako se nabirajo dopolnila, popravki, ugovori, zapiski, opombe — drobiž, a ne smetje. Take vrste so ti moji zapiski in opombe. Ne razvrščam jih v neki red. Govore o različnih rečeh in se spuščajo na mnogovrstna področja. Uredništvo jih bo razporejalo po svoji uvidevnosti in po razpoložljivem prostoru.

1. »KDOR ZA DOMOVINO UMRE...« Te Robove besede okupatorskemu zaslíševalcu (JiS V, 3) izvirajo iz libreta italijanske opere »Donna Caritea, regina di Spagna« (Gospa Kariteja, španska kraljica), ki je bila prvič izvajana v Benetkah v Teatro della Fenice dne 21. II. 1826. Besede so iz zborovske pesmi v 9. prizoru I. dejanja. Njihova prvotna inačica se v izvirniku in prevodu glasi: Chi per la gloria muor / vissuto è assai, / la fronde dell' alor / non langue mai. (Kdor za slavo umre, / je živel dovolj, / lovorov venec / ne zvene nikoli.)

Pesnik stihov je Paulo Pola, ki pa razen navedenega libreta ni ustvaril ničesar. Skladatelj opere je Saverio Mercadante (1795—1870), ki je zložil vrsto oper in je bil za življenja zelo cenjen in široko znan. Dvoje njegovih oper so 1843 slišali tudi Ljubljancani v izvedbi ital. operistične družbe (prim. Cvetko, »Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem«, II). Danes je pozabljen.

Opero »Donna Caritea« je mogel od premieri v Benetkah slišati tedaj še ne dvajsetletni Attilio Bandiera, z bratom Emiliom pozneje bojevnik za osvoboditev in zedinjenje Italije. Brata Bandiera sta bila sinova kontreadmirala v avstrijski mornarici, katere moštvo in vodstvo so predstavljali v večini sami Benečani (v širšem pomenu besede), Istrani in Dalmatinci. Mati bratov Bandiera se je pisala Marsich in bila brez dvoma slovanskega rodu. V mornarico sta stopila tudi brata in postala častnika. Vendar sta od vsega začetka s srcem in mislijo bila na strani zarotnikov proti tuji oblasti in sta v mornarici takoj začela snovati svoje revolucionarno žarišče. Zaradi izjave sta 1843 iz mornarice pobegnila in se zatekla na otok Krf. Kljub svarilom revolucionarjev iz Italije sta se s peščico upornikov prepeljala v trabakuli s Krfa in se izkrcała v južni Italiji, ki je bila pod Burboni. Slepó sta upala, da bosta tu našla že izoblikovane in oborožene uporniške skupine in da se jima bodo pridružili novi vstajniki. Vsega tega ni bilo. Nasprotno je skupina v svoji sredi imela od vsega začetka izdajalca in tako so oblasti v najkrajšem času upornike polovile. V ječi v Cosenzi (Kalabrija) sta brata Bandiera med tovariši čakala svoje usode. Ko jima je bila sporočena smrtna obsodba, sta zapela gornje stíhe o slavi, ki ne mine nikoli. Leta 1844 sta bila še z nekaterimi tovariši ustreljena. Ljudstvo je njune besede iz Mercadantejeve opere takoj poprijelo in besedo »gloria« nadomestilo s »patria«. Popevko so v novi verziji v kratkem sprejele najširše plasti.

(O tem: Enciclopedia Italiana in knjiga Giuseppeja Fumagallija *Chi l'ha detto*, osma izdaja 1944.) Ostaja še vprašanje, kje je Rob srečal omenjene nacionalno spodbudne stihe in si jih zapomnil.

Rob je končaval osnovno šolo v letih, ko so Primorsko zasedali Italijani. S šolskim letom 1920/21 je začel obiskovati klasično gimnazijo v Ljubljani. Ko je bil v I. in II. razredu, so živeli starši na Kredu pri Robiču na Tolminskem, ko je obiskoval III. gimnazijo, pa so bili v Št. Petru pri Gorici, kjer se je oče preživljal s krojaštvom. Dokler je bil mladoleten in torej še ne vojaški obveznik, je prihajal za počitnice domov. Knjige, ki so bile tu namenjene pouku italijanskega jezika in zgodovine, so gotovo vsebovale nacionalno spodbudne zglede iz laških bojev za osvoboditev in zedinjenje v 19. stoletju, med njimi pač tudi zgodbo o bratih Bandiera z verzi o nesmrtni slavi bojevnikov za domovino. Take knjige je mogel srečati v osnovni šoli in pozneje ob svojih obiskih. Saj ni dvoma, da je ob svoji ljubezni do tiskane besede odpiral tudi laške knjige. Ob nacionalni zrelosti svoje ožje domovine in ob prebujeni slovenski samozavesti v samem sebi, je gotovo omenjene stihe takoj obrnil tudi na slovensko mladino in nase. Zvestoba slovenstvu mu je bila pač enaka vrednota kakor zvestoba italijanstvu.

2. »BOBNAR« CANKARJEVE BRIGADE. Iskanje lista »Bobnar«, ki ga je urejal Ivan Rob (JiS V, 2, 4), je bilo doslej brezuspešno. Tudi Muzej narodne osvoboditve nima nobenega izvoda. Vendar je mogoče po spominih sodobnikov zapisati nekaj drobnosti.

Svoj stalni list »Borec« je začela izdajati Cankarjeva brigada julija 1943. Na ovitku prve številke pravi uredništvo: »Ker v naši brigadi, ko je prenehal izhajati brigadni list 'Bobnar', nismo imeli brigadnega glasila, pač pa bataljonske, ki pa so izhajali v majhni nakladi 5 do 6 izvodov«, začenjamo zdaj »zopet z izdajanjem brigadnega glasila«, ki bo nasledil »Bobnarja«.

Predvsem je napačno šteti »Bobnarja« za humorističen list, kakor sem to storil v JiS V, 4. Kot brigadno glasilo je objavljal politične članke, prispevke iz četa in poročila o bojih brigade, poleg tega pa humoristično gradivo, ki ga je pripeljal Rob in pač še drugi humoristi vojaške enote.

List je izšel trikrat ali štirikrat. Rob kot brigadni propagandist je bil listu urednik. Številke je sam razmnoževal na pisalnem stroju. Ker je imel le tri indigove papirje, je vsakokrat »natisnil« le štiri izvode. Celotna »naklada« je znašala dvanajst izvodov, to se pravi, da je moral urednik in tiskar list pretipkati trikrat. Od natipkanih izvodov so štirje ostali v brigadi, drugi so šli v glavni štab in v druge partizanske enote za zameno.

List je izhajal od jeseni 1942. Prva številka je nastala na Notranjskem nad Prezidom. Povod je dala humoristična pesmica, ki jo je spesnil Rob o lupilcih krompirja. Po nekaj dneh, ko so v brigadi imeli jesti samo kuhano nezmlato koruzo, je patrolja prinesla v tabor več nahrbtnikov krompirja. Toda nihče ga ni hotel lupiti. Ko pa je Rob spesnil o lupljenju krompirja kar pesem, je bilo delavcev mimoregre dovolj. S. Vošnjak se spominja od te pesmice le ene kitice, ki se glasi: »Le nabrusimo nožičke, / da olupimo krompir, / če bo dobra naša košta, / doživimo zmage pir...« Ob Robovi pesmi je komandant Urban-Dermastia sprožil misel, da bi pesem razmnožili in razposlali še drugim brigadam. Nekdo je bil mnenja, da bi napisali še kaj o koruzi. Konec dovtiparskega razpravljanja je bil, da so sklenili ustanoviti kar poseben list. Gradivo je bilo za prvo številko pripravljeno še isti dan. (Prim. nekaj spominov Sergeja Vošnjaka, Novinar 1955, št. 1—6, str. 9.) Viktor Smolej

OD PRIMCA DO LEVSTIKA

V opombah k drugi knjigi Levstikovega Zbranega dela pravi Slodnjak, da je pesem *Mačka, miš in miška* Levstikova temeljita prepesnitev basni iz Šolskega prijatla 1852. Da jo po pravici lahko prištevamo med njegove, kakor je napravil že Levec, dokazuje primerjava s prejšnjo, po nemški narejeno pesmijo (377). Nemški izvirnik in njegov avtor nista imenovana. Ker pa slovenska predloga ni brez cene in ker je sam Levstik pripoznal, da so podobne vrste predelave njegove, »a da imajo tudi drugi svoj delež pri njih« (379), mika človeka, da bi zvedel, kaj je imel pred seboj že neznan pesnik v Šolskem prijatlu. Pri tem je zanimivo, da se tam s to snovjo nismo srečali prvič v našem pisanju za otroke. Dobimo jo namreč že v Primčevih Nemško-slovenskih branjih 1813 zraven nemškega besedila z naslovom *Die*

Katze, *die alte und die junge Maus* (35, 36), v prozo razvezano pa še v Dajnkovi slovnici 1824 (311).

Primic je to igrico v verzih prestavil zvesto, vendar nerodno in brez daru. V kolikor toliko lepe verze tega ni znal zlit. Sicer se nam tudi nemško besedilo zdi spričo Levstikovega manj sočno in brez pristrčne živosti, ki lahko prevzame otroka, in s svojo starinsko dramatično tehniko manj dramatično od predelave v Šolskem prijatlu, še bolj pa od Levstikove v Vrvcu. Ali treba je priznati, da je bil Primic poleg Jarnika vendar med prvimi, ki je s tem in z drugimi zgledi pokazal na potrebo po dušni paši, ki bi bila bolj primerna za otroka kakor dotedanje suho poučevanje. Tudi v Branjih nemški avtor ni imenovan. Basen v dramatičnem dialogu je moral dobiti Primic v podobnem berilu, kakor je Deklamatorisches Lesebuch, ki ga je J. H. Ph. Seidenstücker 1810 že drugič izdal v Dortmundu. Besedilo se tam le nekaj malega loči od Primčevega. Podpisan je Willamow, to je Johann Gottlieb Willamow (1736—1777), profesor v Torunju in inšpektor nemške šole v Petrogradu. Poleg štirih ruskih pesmi, ki jih je preložil, je napisal veselo igro, kakor pravi Goedeke, in izdal brez svojega imena 1765 *Die logischen Fabeln in zwey Büchern*.

Ko so po Vedežu tudi v Šolskem prijatlu začeli misliti na pesmi za otroke, je neznani avtor čutil, da je treba basen tudi po obliki podomačiti, in je marsikaj tudi sicer srečno ujel, kakor kaže primerjava, čeprav se ni mogel otresti nekaterih nerodnosti. Levstik se je naslonil nanj in dognal pesem še z vse drugačnim darom. Kaže pa, da je imel pred očmi tudi izvornik. Za njegovo režijsko opombo: *Miška smukne k mački* ni opore v predelavi iz Šolskega prijatla, prej v bolj očitno dramatični obliki nemškega teksta, zraven pa je s tem prestavil v režijski jezik besede: »Nun ja!« ki jih izreče Miška. In najbrž je videl nemško besedilo prav v Branjih, saj je malo poprej, ko je ocenjeval Kleinmayra, še posebej pregledoval naše stare knjige.

L. Legiša

KAZALNI ALI OSEBNI ZAIEMEK?

Osebni zaimki so prava imena, posebno *jaz* in *ti* za 1. in 2. os. edn. Da upravičimo ime zaimek, radi razlagamo, kakor da *jaz* in *ti* nadomeščata pravo ime osebe. In vendar je to napačno. Pravo ime, ki ga more govoreča oseba uporabljati o sebi, je samo *jaz*, za drugo osebo pa samo *ti*; kakor hitro namesto *jaz*, *ti* postavimo druga imena, n. pr. *Janez*, *Franc*, *Marija*, *Vida*, *podpisani N. N. itd.*, bi morali postaviti povedek v 3. osebo, če niso ta imena samo apozicionalna določila k *jaz*, *ti*: *Jaz, podpisani N. N. itd.*; res v slovenščini lahko izpuščamo osebne zaimke v takem primeru, toda s tem miselna povezava ne preneha in deluje na vezanje povedka. Drugi jeziki so za tako izražanje zelo občutljivi in zaimka ne smejo opuščati. Zato je bil za tujca tako pohujšljiv in tuj začetek brošure: *Les slovénes sommes une nation*, namesto *Les Slovénes, nous sommes une nation...* Isto velja seveda za 1. in 2. os. množine in dvojine, le toliko manj določno, kolikor je tam oseb več in jih zato že po spolu ločimo. Manj pa občutimo to razmerje pri tretji osebi, ker ostane povedek enak, naj stavimo zaimek ali pravo ime. Še največ resničnega imenskega značaja je v tej osebi ohranil zaimek *ón* — *óna*, kadar ga rabita drug o drugem mož in žena, fant in dekle: *Ali je ón doma?* — *Kje je pa óna?* — *Moram njega (njéga) vprašati.* — *Njó pokličí!* — *Brez njé ne sme nikamor.*

Mislím, da sodijo sem tudi oblike, kakor jih navajajo slovnice: *oná, oné, onégá, onému, onó, pri oném, pri oné, z oném, z onó* itd. Srečujemo jih redno v takihle zvezah: *Kdo pa je ta ženska? Oh, oná, tista Pávletova góstja.* — *Kdo je pa umrl? Oné, kako so mu že rekli, menda Kofétek. Ze dalj časa je ležal pri oném, pri Lokačevem Tonetu.* — *Tudi ta si pomaga z oném, saj veš.* — *Oné prinesi, tisti zavitek v aktovki.* — *Onégá sem pa pozabil, tiste papirje.* — *Onó vprašaj, tisto ciganko.* Povsod tod se rabijo te oblike kot pravo ime za 3. osebo, dostavljena apozicija pa ga pojasnjuje. Torej natanko kakor za 1. in 2. osebo osebnih zaimkov.

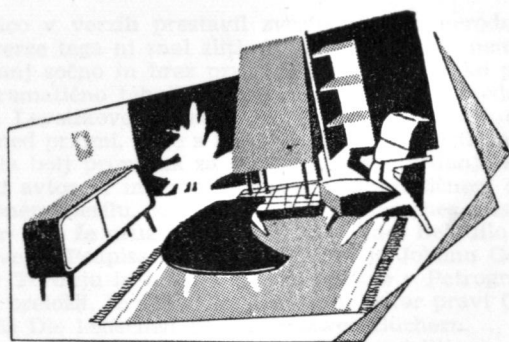
Slovnice in tudi SP 1950 prištevaajo te oblike h kazalnim zaimkom. Stavčna zveza odločno kaže, da so to pravi osebni zaimki za 3. osebo; ne ene zveze pa ne poznam, koder bi se te oblike uporabljale prilastno kot kazalni zaimki: *oná góstja, oné Kofétek, pri oném Lokačevem Tonetu ipd.*; v takem primeru pravimo samo *óna (úna, gúna) góstja, óni (ún, gún) Kofétek, pri ónem (únem, gúnem Tonetu)* itd. Ob taki primerjavi se nam pokaže tudi oblikovna razlika med osebnimi in kazalnimi oblikami (*on-* : *ón-*).

Jakob Šolar

P O P R A V E K

V članku Jožeta Toporišiča o *Prešernovem Pevcu* (JiS IV, 135—137) avtor ni mislil le na Prešernovo dilemo trpljenje — smrt, ampak tudi na *pesniški poklic*; v zvezi s prof. Kidričem in njegovo interpretacijo Pevca se mu je nekajkrat zapisalo »trohej« namesto pravilnega *jamba*, o čemer je kasneje sporočil uredništvu; na strani 137 bi v stavku »Če so nam oblike Prešernove pesmi znane iz drugih literatur« moralo stati »*tolikokrat* znane«.

ZA VSE VRSTE POHIŠTVA,
LESA, LESNE GALANTERIJE
IN OPREME VSEH NOTRANJNIH PROSTOROV
SE OBRAČAJTE VEDNO NA RENOMIRANO
PODJETJE

Lesnina

LJUBLJANA

*Solidno boste postreženi v naših poslovalnicah,
ki so v vseh večjih mestih in gospodarskih središčih
Jugoslavije*

LESNINA

LJUBLJANA, Parmova 41

Centrala za FLRJ